

Ἀνασκόπηση τῆς σημειωτικῆς στήν Ἑλλάδα: ὁ φορμαλισμός, ἡ ψυχανάλυση καί ὁ ἱστορικός ύλισμός

**Α.-Φ. Λαγόπουλος,
Κ. Boklund-Λαγοπούλου
Θ. Παπαϊωάννου**

1. Ἡ σημειωτική στήν Ἑλλάδα καί στό ἐξωτερικό

Ἡ σημειωτική παρουσίασε τά τελευταῖα χρόνια στήν Ἑλλάδα
μία σημαντική ἀνοδο. Ἐμφανίζονται συνεχῶς περισσότερα
βιβλία καί ἀρθρα σέ περιοδικά – πρωτότυπα ἢ μεταφρασμέ-

να – ἀκόμα καί ἀναφορές στόν τύπο, καί γίνονται παρουσιά-
σεις καί συζητήσεις σχετικά μέ θέματα σημειωτικῆς. Κρίναμε
σκόπιμο, λοιπόν, νά γίνει μία γενική συστηματική παρουσίαση
τῆς σημειωτικῆς παραγωγῆς στήν Ἑλλάδα, πού νομίζουμε ὅτι
εἶναι ἀκόμα χρησιμότερη στό μέτρο πού ἔνα σημαντικό μέρος
τῆς δέν εἶναι εὐκόλα προσπελάσιμο ἀπό τό εὐρύ κοινό. Ἐπειδή
ἔχει τή μορφή πανεπιστημιακῶν ἐκδόσεων ἢ περιοδικῶν περιο-
ρισμένης κυκλοφορίας, καί μία τοποθέτηση τῆς ἑλληνικῆς ση-
μειωτικῆς, σέ σχέση μέ τίς διεθνεῖς σχολές καί κατευθύνσεις
στόν τομέα. Μέ βάση ἐρωτηματολόγια, συνεντεύξεις καί δι-
δασκογραφική ἐρευνα¹, θά παρουσιάσουμε τό θεσμικό πλαίσιο
τῆς σημειωτικῆς στήν Ἑλλάδα, τίς κύριες περιοχές στίς ὁποῖες

1 Ἡ ἐρευνα στήν ὁποία βασίζεται ἡ παρούσα μελέτη ἔγινε ἀπό τους
Κ. Boklund-Λαγοπούλου καί Α.-Φ. Λαγόπουλο τό καλοκαίρι καί το
φθινόπωρο τοῦ 1980 καί σκόπευε στή σύνταξη ἑνός κεφαλαίου γι-
α τή σημειωτική στήν Ἑλλάδα πού θά δημοσιευτεῖ στήν ἔκδοση *The
semiotic sphere* (ἐπιμέλεια Thomas A. Sebeok καί Jean Umiker-Sebeok,
τοῦ Indiana University Press. Παρουσιάζουμε ἐδῶ τά κυρία σμυτερά.

δουλεύουν οι Έλληνες συγγραφείς και τα κύρια χαρακτηριστικά της παραγωγής της κάθε περιοχής και του συνόλου των περιοχών. Συμπερασματικά, θα συζητήσουμε σύντομα την εξέλιξη, τον προσανατολισμό και την προσφορά της ελληνικής σημειωτικής.

α. Η διεθνής εξέλιξη της σημειωτικής

Η σημειωτική ή σημειολογία, η επιστήμη που μελετά τα *συστήματα σημασίας*, είναι ακόμα ένας νέος επιστημονικός κλάδος². Η εμφάνισή της ανάγεται στις αρχές του αιώνα μας, στον Έλβετο γλωσσολόγο Ferdinand de Saussure, που τη θεωρεί σαν μία επιστήμη που θα περιλαμβάνει και τη γλωσσολογία, και περίπου συγχρόνως στον Αμερικανό φιλόσοφο Charles. S. Peirce. Η σημειωτική κατεύθυνση που δημιουργήθηκε με τα έργα του Peirce και του οπαδού του Charles Morris, και η παράδοση του Saussure και του Δανού γλωσσολόγου Louis Hjelmslev – που κινείται στα πλαίσια της δομικής (structuralist) γλωσσολογίας – έμειναν για πολύ καιρό ανεξάρτητες ή μία από την άλλη. Ίσως εν μέρει επειδή η σημειωτική δεν ήταν παρά μία δευτερεύουσα απασχόληση λίγων γλωσσολόγων ή φιλοσόφων, χωρίς εφαρμογή σε άλλα πεδία. Στο τέλος της δεκαετίας του '50 όμως αναζωπυρώθηκε στη Γαλλία η σημειωτική έρευνα με βάση τις εργασίες του ανθρωπολόγου Claude Lévi-Strauss, που επάρμοσε τις αρχές της δομικής γλωσσολογίας (και ιδιαίτερα της φωνολογίας του Roman Jakobson) στην ανάλυση της μυθολογίας. Από τότε ξεκινάει στη Γαλλία και αργότερα στην Ιταλία, στην Αγγλία, στη Γερμανία και στις Η.Π.Α. η σημερινή σημειωτική. Ο Roland Barthes, ο Umberto Eco και άλλοι, χρησιμοποίησαν τη σημειωτική στην ανάλυση της λογοτεχνίας, της ιδεολογίας, των αντικειμένων που παράγει ή κοινωνία, της μόδας, της διαφήμισης, της τέχνης και του χώρου. Η σημειωτική κατεύθυνση της ανατολικής Ευρώπης και της Ρωσίας έγινε γνωστή στη Δύση με το έργο του Roman Jakobson. Ειδικότερα, η δουλειά του Vladimir Propp πάνω στις παγκόσμιες σταθερές μονάδες της δράσης (λειτουργίες) στο λαϊκό παραμύθι, έγινε άφορμή για μεγάλη επιστημονική δραστηριότητα γύρω από την ανάλυση της αφήγησης. Η σημερινή σημειωτική, συγγενής με τη γλωσσολογία και τη θεωρία επικοινωνίας, εφαρμόζεται σε όλα τα πεδία των «επιστημών του ανθρώπου», που αναφέρονται στην ανθρώπινη κοινωνία και στα πολιτιστικά προϊόντα της. Η έπιρροή της σημειωτικής στα παραδοσιακά πεδία της επιστήμης είναι ένα από τα στοιχεία που οδήγησαν στην έπα-

νοργάνωση της γνώσης και στη δημιουργία έντελως καινούριων επιστημονικών πεδίων, όπως η θεωρία κειμένων. Επίσης, η σημειωτική συνεισφέρει στην τυπικοποίηση των επιστημών του ανθρώπου με την εφαρμογή μαθηματικών μοντέλων.

Οι βασικές έννοιες της σημειωτικής

Είναι φανερό ότι ένας μελετητής δεν μπορεί να ασχοληθεί με τη σημειωτική εν γένει, αλλά αναγκαστικά εξειδικεύεται σε κάποια περιοχή της. Όμως, μερικές βασικές έννοιες είναι κοινές για όλες τις περιοχές και αποτελούν ακριβώς τη βάση της σημειωτικής, επιτρέποντας το χειρισμό τόσο διαφορετικών φαινομένων με μία κοινή οπτική. Θα συζητήσουμε στη συνέχεια μερικές από αυτές τις βασικές έννοιες, με σκοπό, ο αναγνώστης που έρχεται για πρώτη φορά σε επαφή με τη σημειωτική να μπορέσει να πάρει μία πρώτη εικόνα.

Θα πρέπει να σημειώσουμε αρχίζοντας ότι ο σκοπός μας είναι μία γενική και κάπως απλοποιημένη εισαγωγή στις έννοιες της σημειωτικής. Πολλές από τις έννοιες αυτές δεν είναι ακόμα έντελως ξεκαθαρισμένες και ούτε είναι σίγουρο ότι δεν υπάρχουν αντιφάσεις μεταξύ τους σε κάποιο επίπεδο. Δεν είναι δυνατό εδώ να αναφερθούμε στις μακριές θεωρητικές συζητήσεις που προκαλούν έννοιες σαν «σημείο» και «άναφορα», συζητήσεις που συχνά μετατρέπονται σε σημαντικά επισημολογικά προβλήματα.

Βασική έννοια για τη σημειωτική είναι το *σημείο*. Το σημείο είναι κάτι που έχει *σημασία*: μπορεί να είναι μία λέξη, μία κίνηση, ένα ρούχο, ένα ζωγραφισμένο σχήμα, κτλ. Το σημείο έχει σημασία μέσα σε ένα *σύστημα σημείων* και στα πλαίσια μιας σχέσης *επικοινωνίας*.

Υπάρχουν διαφορετικά είδη σημείων. Από σημειωτική άποψη, μπορούμε να διαιρέσουμε τα σημεία ως εξής:

Ένδειξη (index). Ονομάζεται έτσι ένα φαινόμενο που είναι το άμεσο και φυσιολογικό αποτέλεσμα ενός άλλου φαινομένου στο οποίο αναφέρεται: ο καπνός σημαίνει φωτιά, επειδή για φυσικούς λόγους ή φωτιά προκαλεί καπνό. Τα ιατρικά συμπτώματα, τα ίχνη των ζώων, είναι άλλα παραδείγματα της ένδειξης.

Σημείο καθεαυτό (sign). Ονομάζεται το σημείο που δεν έχει καμιά φυσική ή αναγκαστική σχέση με το φαινόμενο που σημαίνει, αλλά η σημασία του καθορίζεται από κοινωνική σύμβαση. Οι περισσότερες λέξεις της γλώσσας είναι τέτοια σημεία, πράγμα που αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι διαφορετικές γλώσσες χρησιμοποιούν έντελως διαφορετικές λέξεις για το ίδιο αντικείμενο: το ελληνικό «χιόνι» λέγεται αγγλικά «snow» και γαλλικά «neige». Η ένδειξη δεν είναι σημείο με αυτή τη στενότερη έννοια.

Εικόνα (icon) ή **εικονικό σημείο**. Ονομάζεται το σημείο που στο σχήμα του μοιάζει με το αντικείμενο που σημαίνει, όπως π.χ. τα ζωγραφικά σημεία στη ρεαλιστική τέχνη. Δεν είναι όμως εύκολο να ορίσουμε τί ακριβώς εννοούμε με «μοιάζει». Η εικόνα είναι ύποκατηγορία του καθεαυτού σημείου.

Εσωτερικά, το σημείο αποτελείται, κατά τον Saussure, από δύο μέρη: το *σημαινόν* (signifiant, signifier) και το *σημαινόμενο* (signifié signified). Το σημαινόν είναι ο φορέας της σημασίας:

ομια της αγγλικής μελέτης μαζί με μία στατιστική επεξεργασία των στοιχείων της έρευνας.

Θά θέλαμε να ευχαριστήσουμε τους παρακάτω για την παροχή πληροφοριών πάνω στο αντικείμενο της έρευνας: Δ. Άγραφιώτη, Τ. Αντωνόπουλο, Κ. Γεωργουσόπουλο, Γρ. Γκιζέλη, Σ. Δημητρίου, Θ. Διδασκάλου, Γ. Διζικίρη, Κ. Dorfmueller-Karπούζα, Μ. Ευαγγελινού-Σαντορινιού, Ε. Ευσταθιάδη, Ε. Καψωμένο, Γ. Κεχαγιόγλου, Π. Μαρτινίδη, Γ. Μπαμπινιώτη, Χρ. Ξανθουδάκη, Γ. Παλαιωάνου, Β. Ραφαηλίδη, Θ. Ρεντζή, Μ. Στάτο, Ν. Σκουτέρη-Διδασκάλου και Δ. Φατούρο.

2. Η παρουσίαση των βασικών εννοιών της σημειωτικής και το είδος των σημειωτικών συστημάτων βασίζεται στην εισαγωγή του διδάλου *Σημειωτική και Κοινωνία* (επιμέλεια Κ. Boklund-Λαγοπούλου, Αθήνα: Οδυσσέας, 1980), σσ. 7-16.

Ένας ήχητικός συνδυασμός στην προφορική ή ένας συνδυασμός γραπτών σχημάτων (π.χ. «χιόνι») στη γραπτή γλώσσα. Ένας μπλέ κύκλος με μία κόκκινη περίμετρο και μία διαγώνια κόκκινη γραμμή στα σήματα κυκλοφορίας, ένα δαχτυλίδι από κίτρινο μέταλλο στο δάχτυλο, κτλ. Τό σημανόμενο είναι ή έννοια, ή σημασία που μεταφέρει αυτός ο φορέας: ή έννοια του χιονιού, τό μήνυμα «άπαγορεύεται ή στάθμευση», ή θέρα του γάμου. Πρέπει νά σημειώσουμε ότι τό σημανόμενο στο όποιο αναφέρεται τό σημαίνον δέν είναι τό πραγματικό αντικείμενο. 'Η έννοια της λέξης χιόνι δέν είναι τό πραγματικό χιόνι – δέν είναι τό χιόνι της Πάρνηθας ή τό χιόνι έξω από την πόρτα μου –, αλλά μία έννοια που αντιστοιχεί στο πραγματικό αντικείμενο. 'Εξάλλου, υπάρχουν πάρα πολλές λέξεις που έχουν σημανόμενο χωρίς νά υπάρχει κανένα πραγματικό αντικείμενο στο όποιο θά μπορούσαν νά αναφέρονται: λέξεις όπως «σφίγξ», «γοργόνα», «μονόκερως», δίνουν όρισμένα τέτοια παραδείγματα. Τό πραγματικό αντικείμενο στο όποιο αντιστοιχεί ένα σημείο λέγεται *αναφορά* (referent). 'Η σχέση που έχει μία έννοια με τό πραγματικό αντικείμενο στο όποιο αναφέρεται είναι ένα θέμα έξω από τό πεδίο της σημειωτικής.

Τό σημαίνον αποτελείται από ένα υλικό υπόδαθρο (substance), δηλαδή ένα προ-σημαίνον (présignifiant, presignifier), που έχει μία συγκεκριμένη *μορφή* (form). Ένα σημείο πρέπει πάντα νά έχει κάποιο υλικό υπόδαθρο, δέν μπορεί νά γίνει από άερα, γιατί τότε δέν μεταφέρεται σε κανέναν. Στην προφορική γλώσσα, τό υλικό υπόδαθρο ξεφεύγει μερικές φορές από την παρατήρηση, διότι δέν είμαστε συνηθισμένοι νά προσέχουμε την ύλη της γλώσσας αυτής, τόν ήχο. 'Υπάρχει όμως μία όλόκληρη έπιστήμη, ή φωνητική, που ασχολείται με την ήχητική ύλη της γλώσσας. Πιό φανερή είναι ή ύλη π.χ. στα σήματα κυκλοφορίας. Τό σήμα «άπαγορεύεται ή στάθμευση» είναι συνήθως από μέταλλο και χρώματα.

Στό υλικό υπόδαθρο επιβάλλεται μία *μορφή*: ένα συγκεκριμένο ήχητικό σχήμα φωνηέντων και συμφώνων στη γλώσσα, τό σχήμα του μπλέ κύκλου με κόκκινη περίμετρο και διαγώνιο στο σήμα κυκλοφορίας. 'Η ύλη μπορεί νά αλλάξει –τό σήμα «άπαγορεύεται ή στάθμευση» θά μπορούσε νά είναι από ξύλο ή πλαστικό αντί γιά μέταλλο, ή θά μπορούσε νά τυπωθεί σε χαρτί σε ένα διδύο. 'Αλλά αυτό που δίνει νόημα στο υλικό και που τό κάνει νά είναι σημείο είναι ή *μορφή*.

'Αν και είναι πιό δυσκολονόητο, τό σημανόμενο έχει κι' αυτό μορφή και «ύλη». 'Ας αρχίσουμε με την «ύλη». 'Η αντίληψη που έχουμε γιά τόν κόσμο δέν είναι καθεαυτή τεμαχισμένη σε σημεία, αλλά τά διάφορα σημειωτικά συστήματα την «τεμαχίζουν» και την οργανώνουν με διαφορετικούς τρόπους. Αυτό φαίνεται από τό γεγονός ότι στις διάφορες γλώσσες του κόσμου οι λέξεις δέν καλύπτουν ακριβώς τό ίδιο περιεχόμενο (σχ. 1): τό ελληνικό «δέντρο» λέγεται γερμανικά «Baum» και γαλλικά «arbre», τό γαλλικό «bois», που μεταφράζει τό ελληνικό «ξύλο» και τό άγγλικό «wood», αποδίδεται γερμανικά και από «Holz» και από «Wald», ενώ ένα μέρος της έννοιας του «Wald» λέγεται γαλλικά «forêt» και ελληνικά «δάσος». 'Αγγλικά υπάρχει «tree» γιά «δέντρο», αλλά τό άγγλικό «wood», αντιστοιχεί και σε «ξύλο» και σε «δάσος». Μπορούμε άσφαλώς νά δεχτούμε ότι τά δέντρα, τά ξύλα και τά δάση δέν είναι τόσο διαφορετικά στην Εύρώπη και άρα ότι οι Γάλλοι, οι 'Αγγλοι, οι Γερμανοί

και οι Έλληνες έχουν περίπου την ίδια αντίληψη της πραγματικότητας σε αυτότον τομέα, μόνο που οι γλώσσες τους αποδίδουν μία διαφορετική όργάνωση αυτής της αντίληψης.

δέντρο	Baum	arbre	tree
ξύλο	Holz	bois	wood
δάσος	Wald	forêt	

Σχ. 1

'Η «ύλη» του σημανόμενου είναι τό φαινομενολογικό περιεχόμενό του, περιεχόμενο που προέρχεται από μία κοινωνική και άτομική έμπειρία. 'Η *όργάνωση*, ειδικότερα ή δομή (structure), που δίνει τό σημειωτικό σύστημα στο φαινομενολογικό συνεχές, ό τρόπος δηλαδή που τό τεμαχίζει, είναι ή *μορφή* του σημανόμενου. Λόγω αυτής της όργάνωσης, μπορούμε νά περιγράψουμε κάθε θέση σε κάθε πίνακα της μορφής του σχ. 1, κάθε μορφή σημανόμενου στο σύστημα, περιγράφοντας μόνο τις σχέσεις της με τις υπόλοιπες θέσεις-μορφές: αυτό τό σχετικό νόημα είναι ή *άξία* (valeur).

Μία μορφή με υλικό υπόδαθρο, τό σημαίνον, ένώνεται λοιπόν με μία μορφή-έννοια φορτισμένη φαινομενολογικά, τό σημανόμενο, γιά νά συνθέσουν ένα σημείο. 'Η σύνθεσή τους δέν είναι ούτε φυσική ούτε αναγκαία: δέν υπάρχει φυσικός λόγος νά λέμε τό μεγάλο φυτό «δέντρο» και όχι π.χ. «φνύτος». Γι' αυτό ό de Saussure μιλάει γιά τό «αυθαίρετο» του σημείου: ή συγκεκριμένη σύνδεση του σημαίνον-σημανόμενο δέν έχει κίνητρο. 'Όταν υπάρχει, τό σημείο είναι μέρος ενός συστήματος έπικοινωνίας. Στη λειτουργία του σημειωτικού συστήματος δέν παρεμβαίνουν άτομικές αλλαγές: ένα άτομο δέν μπορεί νά αποφασίσει μόνο του ότι τό δέντρο λέγεται φνύτος και νά έπικοινωνήσει με άλλα άτομα.

Είδαμε ότι τό σημείο έχει σημασία. 'Η σημασία του είναι, χοντρικά, δύο ειδών. 'Έχει μία άρεκτά συγκεκριμένη σημασία γιά την όποία μία κοινότητα λίγο-πολύ συμφωνεί και που επανέρχεται στις περισσότερες περιπτώσεις που χρησιμοποιείται τό σημείο. Αυτή είναι ή άμεση σημασία που καθορίζεται στα λεξικά. Στη σημειωτική λέγεται *denotation*, που μπορεί νά αποδοθεί στα ελληνικά σαν κυριολεκτική σημασία ή *κυριολεκτικότητα*. Τό σημείο όμως έχει και άλλες, έμμεσες, συνειρμικές σημασίες: τό «δέντρο» δέν σημαίνει μόνο μεγάλο φυτό με όρισμένα χαρακτηριστικά, σημαίνει και σκιά γιά τό καλοκαίρι, πράσινο στους δρόμους της πόλης, σύμβολο της ζωής, δύναμη και άντοχή, και πολλά άλλα πράγματα. 'Η έμμεση σημασία λέγεται *connotation* και μπορεί νά μεταφραστεί σαν συνειρμική σημασία ή *συνειρμικότητα*.

Μπορούμε νά περιγράψουμε τη σχέση κυριολεκτικότητας και συνειρμικότητας ως έξης:

'Ένα σημαίνον συνθέτει με ένα σημανόμενο ένα σημείο που έχει κυριολεκτική σημασία. 'Εάν τό σύνολο του σημείου αυτού (τό σημείο «δέντρο» με την άμεση έννοια του μεγάλου φυτού) μετατραπεί σε σημανόν ενός σημείου δευτέρου έπιπέδου, τά νέα σημανόμενά του (π.χ. «σκιά τό καλοκαίρι», «δύναμη» ή «πράσινο στην πόλη») αποτελούν τη συνειρμική σημασία (δλ.

σχ. 2). Όπως φαίνεται, το ίδιο σημαίνον μπορεί να έχει πολλά συνειρμικά σημαινόμενα. Τα σύμβολα δεν είναι τίποτε άλλο από τέτοια σημεία δευτέρου επιπέδου.

Από την άλλη μεριά, ένα σημείο μπορεί να γίνει το σημαινόμενο ενός σημείου δευτέρου επιπέδου (βλ. σχ. 3), όπως όταν λέμε ότι ο χημικός τύπος H_2O σημαίνει «νερό». Σε αυτή την περίπτωση, το σημείο δευτέρου επιπέδου «μιλάει» πάνω στο αρχικό σημείο και λέγεται μεταγλωσσικό.

Τά σημειωτικά συστήματα

Υπάρχουν σημειωτικά συστήματα «κατασκευασμένα» ειδικά για την επικοινωνία: ή φυσική γλώσσα, ή γραπτή γλώσσα, τα σήματα κυκλοφορίας, ο κώδικας Morse, οι τεχνητές γλώσσες σαν τα μαθηματικά, κτλ. Μερικοί σημειολόγοι προτιμάνε να περιορίσουν τις έρευνές τους σε τέτοια συστήματα, που τα θεωρούν «αποκλειστικά» επικοινωνιακά. Υπάρχουν άλλα ση-

μειωτικά συστήματα που βασίζονται στη φυσική γλώσσα για να κατασκευάσουν ένα πιο πολύπλοκο σύστημα: ή μυθολογία, ή λογοτεχνία, οι αφηγήσεις κάθε είδους. Ήδη σε τέτοιες περιπτώσεις γίνεται φανερό ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τα συστήματα επικοινωνίας για πολλά πράγματα πέρα από την απλή ανταλλαγή πληροφορίας. Υπάρχουν συστήματα που χρησιμοποιούν τη γλώσσα μαζί με άλλους κώδικες – το θέατρο, ο κινηματογράφος. Σημειωτικά συστήματα είναι και η τέχνη, ο χορός, ή μουσική, οι κινήσεις του σώματος, οι εκφράσεις του προσώπου, ή συμπεριφορά. Υπάρχουν και σημειωτικά συστήματα που συγχρόνως αναφέρονται σε κάποιο πρακτικό σκοπό: το ντύσιμο και το στόλισμα, ή οργάνωση του χώρου στην αρχιτεκτονική και στην πολεοδομία, οι διαφημίσεις, τα έθιμα και οι τελετές, ή μαγειρική, τα χρηστικά αντικείμενα. Τα σημεία στα τελευταία συστήματα λέγονται και σημεία-λειτουργίες (sign-function).

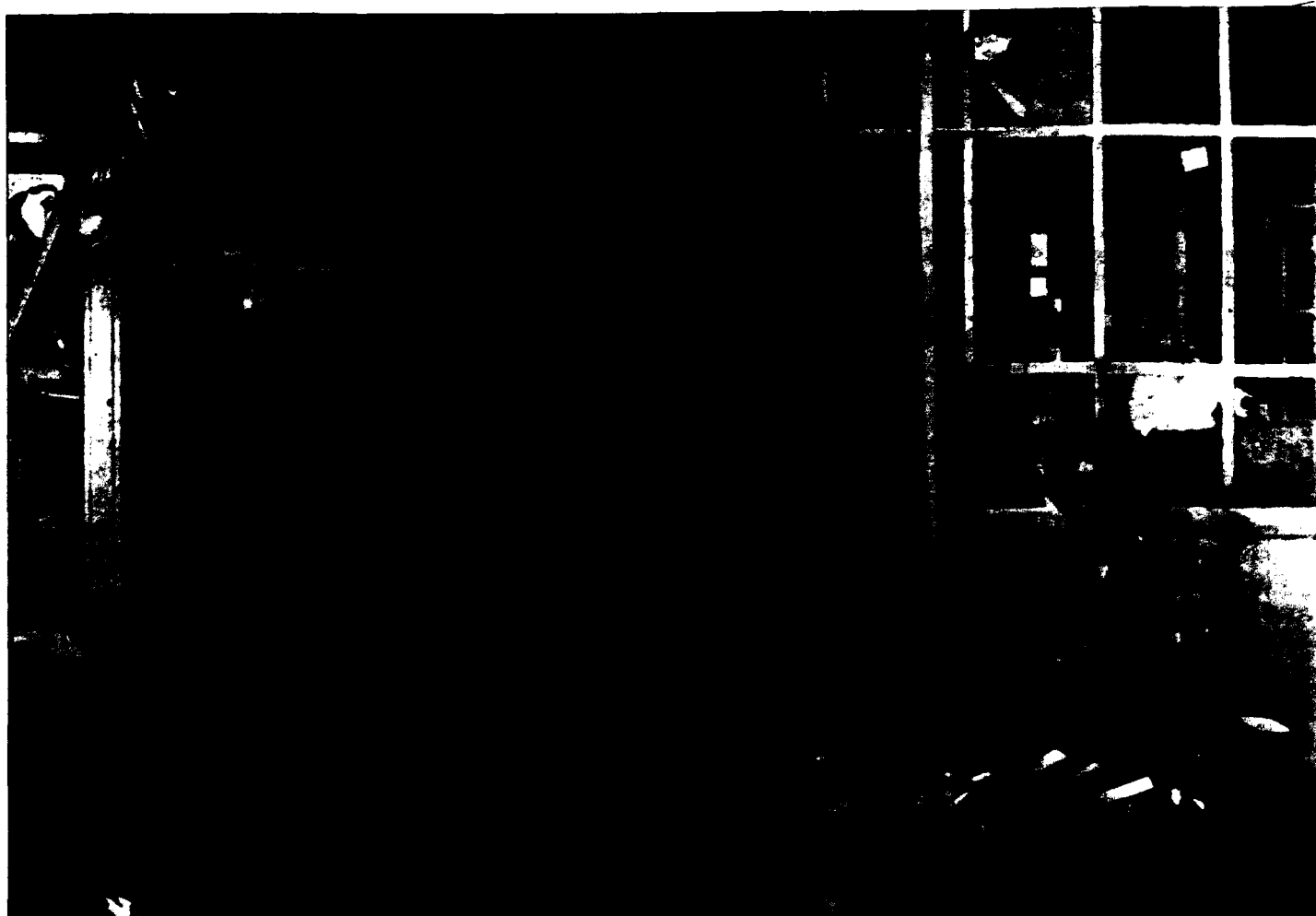
Μερικοί σημειολόγοι, βλέποντας τη σημασία να δημιουργεί-

σημαίνον		σημαινόμενο
σημαίνον	σημαινόμενο	

Σχ. 2

σημαίνον	σημαινόμενο	
	σημαίνον	σημαινόμενο

Σχ. 3

ται παντού στη ζωή του ανθρώπου, θεωρούν ότι η κοινωνία δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα σύμπλεγμα κωδίκων, απλώς ένα σημειωτικό φαινόμενο. Άλλοι απαντάνε ότι, αν και η κοινωνία μπορεί και πρέπει να μελετηθεί από σημειωτική άποψη, δεν μπορούμε να τη μελετήσουμε μόνο και αποκλειστικά μέσα από αυτή. Σ' αυτό όμως το σημείο θά επανέλθουμε παρακάτω.

Οί σχολές της σημειωτικής

Σε σχέση με τη σημερινή σημειωτική διακρίνονται κατευθύνσεις και «σχολές», που παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους (βλ. και πίν. 2).

Ο γαλλικός δομοσμός είναι στενά συνδεδεμένος με τη σύγχρονη γλωσσολογία. Θεμελιώνεται πάνω στην έννοια της δομής. Μία δομή αποτελείται από στοιχεία και από τις σχέσεις μεταξύ τους: το νόημα του κάθε στοιχείου καθορίζεται από τις σχέσεις του με τα υπόλοιπα στοιχεία του συνόλου. Ο γαλλικός δομοσμός έδωσε μία σημαντική *φορμαλιστική* σχολή της σημειωτικής (βλ. πίν. 2: IB) που πηγάζει από τη Γαλλία αλλά απλώνεται ευρύτερα. Μέρος του είναι ο νέος επιστημονικός τομέας της θεωρίας κειμένων.

Η έπιρροή του έργου του Lévi-Strauss στην ανθρωπολογία υπήρξε πολύ ισχυρή, αλλά το αποτέλεσμα της δεν υπήρξε τόσο μία σημειωτική ανθρωπολογία όσο, ευρύτερα, μία δομική ανθρωπολογία. Από καιρό τώρα ορισμένες κατευθύνσεις της ανθρωπολογίας προσεγγίζουν το αντικείμενό τους κατά τρόπο πολύ συγγενικό με τη σημειωτική (π.χ. *συμβολική ανθρωπολογία*).

Τό έργο του Jacques Lacan δημιούργησε μία *ψυχαναλυτική* σχολή με σημειωτική έπιρροή. Έπιπλέον, η σχολή αυτή διασταυρώθηκε με ορισμένες κατευθύνσεις στην κριτική της λογοτεχνίας και δημιουργήθηκε μία ευρεία σχολή «*αποδόμησης*» κειμένων (βλ. πίν. 2: IA 1), που εξάσκησε σημαντική έπιρροή στην κριτική του κινηματογράφου. Με αυτή την τάση συνδέονται ορισμένα από τα πολύ γνωστά όνόματα του γαλλικού δομοσμού, όπως η Julia Kristeva. Με την ίδια τάση σχετίζονται και άλλοι συγγραφείς των οποίων τό έργο παρουσιάζει μεγαλύτερη ή μικρότερη συγγένεια με τη σημειωτική, όπως ο Roland Barthes, ο Michel Foucault και ο Jacques Derrida (βλ. πίν. 2: IA 2).

Η *άμερικανική-σημειωτική* σχολή του Peirce και του Morris (βλ. πίν. 2: IV) είναι ανεξάρτητη σε σημαντικό βαθμό από τον γαλλικό δομοσμό και προέρχεται από έρευνες πάνω στη φιλοσοφία της γλώσσας και στη λογική. Η βάση της βρίσκεται στη ξεπερασμένη σήμερα *μπειχιδιοριστική* ψυχολογία (ψυχολογία της συμπεριφοράς) που, αντί π.χ. να θεμελιώνεται στην έννοια της δομής, θεμελιώνεται στις έννοιες «*ερέθισμα-άποκριση*» που υποτίθεται ότι χαρακτηρίζουν την αλληλεπίδραση δύο ατόμων. Η σχολή αυτή εξελίσσεται σε δύο κύριες κατευθύνσεις: μία *ψυχολογική σημειωτική* της ατομικής παραγωγής και σύλληψης μηνυμάτων και μία *φορμαλιστική λογική σημειωτική*.

Η λεγόμενη σχολή της *Μόσχας-Ταρτού* υιοθετεί μία πιό ιστορική σκοπιά. Η σημαντική προσφορά της είναι η έννοια της *σημειωτικής του πολιτισμού*: όλα τα σημειωτικά φαινόμενα ενός πολιτισμού μπορούν, σύμφωνα με αυτή τη σχολή, να

θεωρηθούν σαν ένα υπερέκειμενο, τό κείμενο του πολιτισμού, τό οποίο έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και μπορεί ν' αναλυθεί συστηματικά.

Τέλος, ορισμένοι έρευνητές (έδώ μάλλον δεν μπορούμε να μιλήσουμε για σχολή, έφόσον δουλεύουν βασικά ανεξάρτητα, αν και με μία κοινή προβληματική) έχουν ασχοληθεί ιδιαίτερα με τη σχέση ανάμεσα στην κοινωνία και τα σημειωτικά συστήματα. Τέτοια προσέγγιση εμφανίζεται στην ανθρωπολογία (π.χ. ο ρόλος της γλώσσας στην κοινωνία - βλ. Dell Hymes) και στην κοινωνιολογία (Erwin Goffman), καθώς και μέσα στην κυρίως σημειωτική (π.χ. Algirdas Greimas). Ένα σημαντικό μέρος αυτής της προσέγγισης εκπροσωπεί μία απόπειρα σύνθεσης της σημειωτικής με τον ιστορικό υλισμό (π.χ. L. Goldmann, P. Bourdieu, M. Bakhtin, F. Rossi-Landi, A. Φ. Λαγόπουλος).

Οί σχολές που παρουσιάστηκαν μπορούν να ομαδοποιηθούν σε τρεις κύριες κατευθύνσεις: μία *θετικιστική* κατεύθυνση (άμερικανική σημειωτική, γαλλικός δομοσμός, σχολή Μόσχας-Ταρτού, Greimas) που, αν και τα κοινωνικά φαινόμενα σ'αυτά οποία αναφέρεται μπορεί να είναι από πολύ περιορισμένα μέχρι πολύ έκτεταμένα, χαρακτηρίζεται από την *ατομώνωση* των σημειωτικών φαινομένων από την υπόλοιπη κοινωνία: μία (*μαρξιστική*)-*ψυχαναλυτική* κατεύθυνση που άρθρώνει τη σημειωτική με την ψυχανάλυση και που, αν και προσπαθεί να κάνει τό ίδιο με τον ιστορικό υλισμό, ουσιαστικά τον εξαλείφει· και μία *κοινωνιο-σημειωτική* κατεύθυνση, που άρθρώνει τη σημειωτική με την κοινωνία.

Δέν είναι εδώ θέση να παρουσιάσουμε την έγκυρότητα και τις αδυναμίες των παραπάνω κατευθύνσεων, μπορούμε όμως να τοποθετήσουμε με συντομία τό επιστημολογικό αντικείμενο της σημειωτικής και συγχρόνως να τοποθετηθούμε ως προς αυτή. Τα σημειωτικά συστήματα είναι κοινωνικά προϊόντα, που αποτελούν μέρος της ιδεολογικής υπερδομής μιάς κοινωνίας, είναι δηλαδή φορείς των κοινωνικών ιδεολογιών. Οί τελευταίες είναι συνάρτηση του κοινωνικού σχηματισμού, δηλαδή της κοινωνικής δομής. Η θέση αυτή, αντιδιαμετρική της σχετικής μεταφυσικής θέσης, θεωρεί ότι η γνώση κι η αντίληψη της πραγματικότητας είναι συνάρτηση της αντικειμενικής θέσης μέσα σ' αυτή. Η κοινωνία προδίνει σε μία υλική παραγωγική δραστηριότητα (πράξη) όπως προδίνει και σε μία σημειωτική δραστηριότητα και είναι σε τελευταία ανάλυση ή πρώτη που καθορίζει τη δεύτερη και όχι αντίστροφα.

Θέση μας, λοιπόν, είναι ότι τα σημειωτικά συστήματα και οί δομές τους, όντας κοινωνικά προϊόντα, καθορίζονται βασικά από τις εξωσημειωτικές κοινωνικές δομές που τά παράγουν. Η ατομώνωση τους, που χαρακτηρίζει τη θετικιστική κατεύθυνση οδηγεί σε επιμέρους, μη γενικεύσιμα και πιθανώς λαθεμένα συμπεράσματα. Η ψυχαναλυτική πάλι κατεύθυνση καταλήγει ν' αντικαθιστά ουσιαστικά τις νομοτέλειες του κοινωνικού σχηματισμού με ό,τι θεωρεί σαν νομοτέλειες του ατομικού ασυνείδητου. Πιστεύουμε ότι μόνο η κοινωνιο-σημειωτική και ειδικότερα με την ιστορική υλιστική μορφή της δίνει τό απαραίτητο πλαίσιο για μία ολοκληρωμένη και άνορθωμένη σημειωτική, που να μίν είναι μόνο επιστημονική, αλλά συγχρόνως και πολιτική.

6. Ιστορικό της σημειωτικής στην Ελλάδα

Η σημειωτική πρωτοεμφανίστηκε στην Ελλάδα συγχρόνως σε δύο περιοχές: στη σημειωτική του χώρου, στη Σχολή Αρχιτεκτόνων του Ε.Μ. Πολυτεχνείου και στους Αρχιτέκτονες-Μηχανικούς της Πολυτεχνικής Σχολής Α.Π. Θεσσαλονίκης, και στη σημειωτική του κινηματογράφου, με πυρήνα το περιοδικό *Σίγχιρονος Κινηματογράφος*.

Οι περισσότεροι από αυτούς που ασχολούνται με τη σημειωτική του χώρου συνεργάζονται σήμερα στα πλαίσια του Τμήματος Αρχιτεκτόνων της Πολυτεχνικής Σχολής της Θεσσαλονίκης, όπου διευθύνουν και όρισμένες φοιτητικές εργασίες σημειωτικής· αρκετοί συνεργάζονται από το 1975 για τη διδασκαλία του μαθήματος της Κοινωνιολογίας του χώρου (καθηγητής με ανάθεση Α.Φ. Λαγόπουλος), που καλύπτει και σημειωτικό περιεχόμενο. Η ομάδα της Θεσσαλονίκης έχει ένα καθαρό μαρξιστικό προσανατολισμό.

Στην περιοχή του κινηματογράφου, τα περιοδικά *Φίλμ* από το 1974, και *Θόνη*, από το 1979, δημοσιεύουν σημειωτικό υλικό. Τα περιοδικά αυτά και ο *Σίγχιρονος Κινηματογράφος* παρουσίασαν μία σημαντική μεταφραστική δραστηριότητα. Η κύρια κατεύθυνση στα περιοδικά του κινηματογράφου είναι η σημειωτική του Lacan και της Kristeva.

Στό μέτρο που η σημειωτική συνδέεται διεθνώς με τη δομική γλωσσολογία, λίγο μετά την εμφάνιση της δομικής γλωσσολογίας στις έδρες των πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης (γύρω στα 1970) εμφανίστηκε και η σημειωτική. Ένα μάθημα σημειολογίας και σημασιολογίας διδάσκεται τακτικά στο πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (καθηγητής γλωσσολογίας Μ. Σετάτος). Περιοχές πολύ συγγενείς με τη σημειωτική καλύπτονται επίσης από έδρες γλωσσολογίας: σημασιολογία και γλωσσολογική ύφολογία στην Αθήνα, πραγματική και κοινωνιογλωσσολογία στη Θεσσαλονίκη.

Ανάμεσα στις πολλές επιρροές που δέχτηκε η φιλολογία στην Ελλάδα, κυρίως από το 1975, είναι και η επιρροή της σημειωτικής. Διδάσκεται σήμερα τακτικά η αφηγηματολογία στα πλαίσια των μαθημάτων νεοελληνικής φιλολογίας του πανεπιστημίου Ιωαννίνων (καθηγητής Ε. Καψωμένος), και διάφορες όψεις της σημειωτικής των τεχνών του λόγου ενσωματώνονται σε μαθήματα της Φιλοσοφικής Σχολής (έδρες Νεωτέρας Έλληνικής Φιλολογίας και Λογογραφίας) και του Ινστιτούτου Ξένων Γλωσσών και Φιλολογιών (Γαλλικό και Αγγλικό Τμήματα) του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ειδικότερα στη Θεσσαλονίκη, υπάρχει κάποια προσωπική επαφή ανάμεσα στους φιλόλογους που ασχολούνται με τη σημειωτική. Φιλολογικά περιοδικά, όπως ο *Κώδικας*³, ή *Στείρα* και άλλα, τα τελευταία χρόνια δημοσιεύουν και σημειωτικό υλικό.

Στην περιοχή των κοινωνικών επιστημών, η επιρροή της δομικής ανθρωπολογίας στη λογογραφία εμφανίστηκε στο τέλος της δεκαετίας του '60, και λίγα χρόνια αργότερα εφαρμόστηκε η αφηγηματολογική ανάλυση στο δημοτικό τραγούδι. Οι μέθοδοι αυτές αποτελούν σήμερα μέρος των μαθημάτων της έδρας Λογογραφίας στο πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Μία σημειωτική επιρροή (κυρίως από τα έργα του Foucault και του Lacan) έχει

επίσης το μάθημα της Κοινωνιολογίας των Θεσμών στην Πάντειο (ύφηγητης Γ. Βέλτσος). Ένα μάθημα ανάλυσης του πολιτικού λόγου γίνεται από την έδρα Πολιτικής Έπιστήμης και Πολιτικών Θεωριών του πανεπιστημίου Αθηνών.

Τό 1977 ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη η Έλληνική Σημειωτική Έταιρεία, η οποία οργάνωσε το 1979 το πρώτο συνέδριο σημειωτικής στην Ελλάδα, που είχε και διεθνή συμμετοχή. Η έταιρεία δημοσιεύει ένα εξαμηνιαίο ενημερωτικό δελτίο. Στα πλαίσια της ιδρύθηκαν πρόσφατα τέσσερα εργαστήρια: σημειωτικής του χώρου, θεωρίας κειμένων, σημειωτικής και κινηματογράφου και σημειωτικής και ιστορικού υλισμού.

Αν και κανένας εκδότης στην Ελλάδα δεν έχει εξιδεικευτεί στην έκδοση διδλίων σημειωτικής, αρκετές μεταφράσεις, καθώς και ελληνικές εργασίες, έχουν δημοσιευτεί την τελευταία δεκαετία. Τα κείμενα αυτά είναι κυρίως γενικού χαρακτήρα, εισαγωγικά και μη τεχνικά. Από την άλλη μεριά, οι εργασίες πολύ λίγων Έλλήνων σημειολόγων έχουν εμφανιστεί σε διεθνή περιοδικά ή άλλες εκδόσεις.

Η ελληνική σημειωτική παραγωγή καλύπτει μία σειρά από περιοχές της σημειωτικής: τη σημειωτική του χώρου, τη σημειωτική των τεχνών του λόγου, τη σημειωτική του κινηματογράφου και τη σημειωτική της εικόνας, τη σημειωτική των κοινωνικών επιστημών, τη θεωρία και τα γενικά κείμενα σημειωτικής. Αυτές ακριβώς οι περιοχές αποτελούν το πλαίσιο αναφοράς για την παρουσίαση που ακολουθεί. Ελάχιστες εργασίες δεν εντάσσονται στις παραπάνω περιοχές.

Δέν θα ασχοληθούμε με τη σημειωτική της μουσικής, γιατί ο αυτή την περιοχή δεν υπάρχει ουσιαστικά ελληνική παρουσία. Παρά το γεγονός αυτό όμως, αρκετοί Έλληνες συνθέτες έχουν εργαστεί κατά τρόπο που μπορεί να θεωρηθεί ως προδομικός και προ-σημειωτικός: δηλαδή ασχολήθηκαν με το ίδιο αντικείμενο με τη σημειωτική χωρίς όμως ουσιαστική χρήση των σημειωτικών έννοιων, και κατά τρόπο που συνδέεται με το δομισμό. Αυτό το προ-σημειωτικό έργο εμφανίζεται με δύο μορφές: ως τεχνική της μουσικής σύνθεσης, προσανατολισμένη προς τα ολοκληρωμένα συστήματα σύνθεσης, και ως μουσική σημειογραφία. Φορείς του είναι συνθέτες όπως ο Γ. Χρήστου και ο Α. Λογοθέτης.

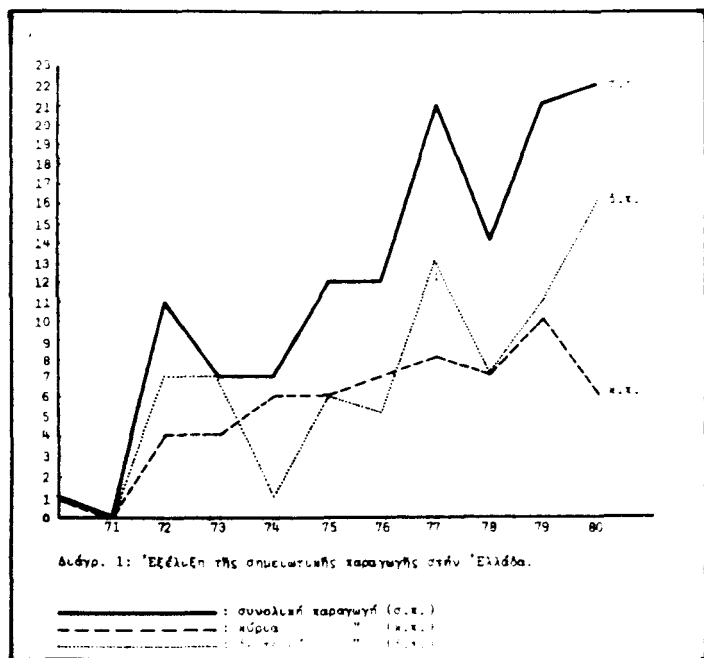
2. Χαρακτηριστικά της ελληνικής σημειωτικής παραγωγής

α. Έσωτερικά χαρακτηριστικά

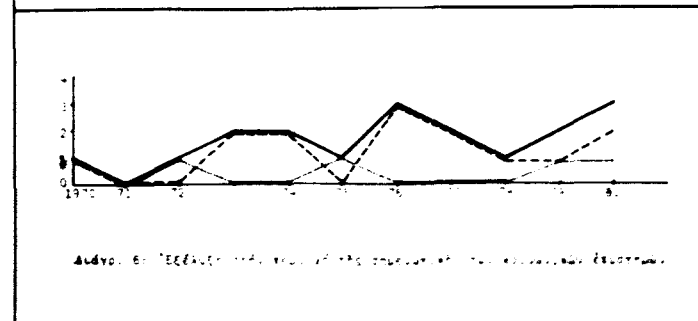
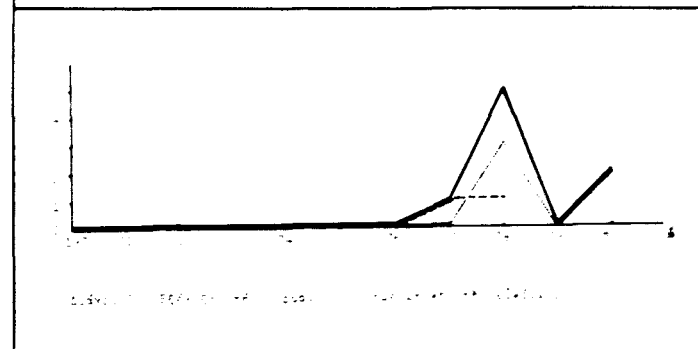
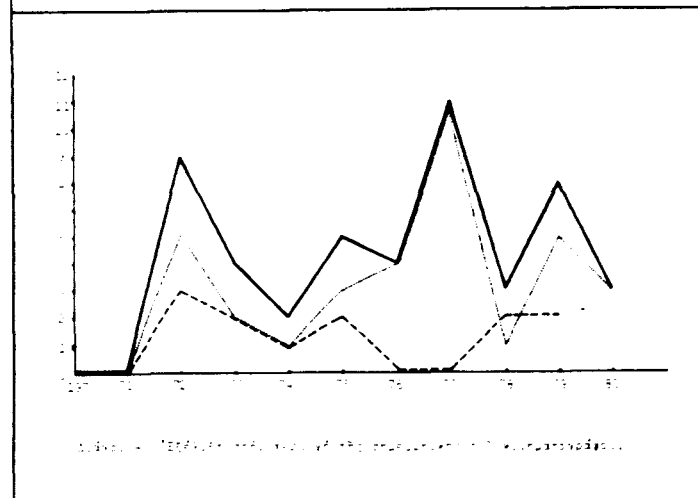
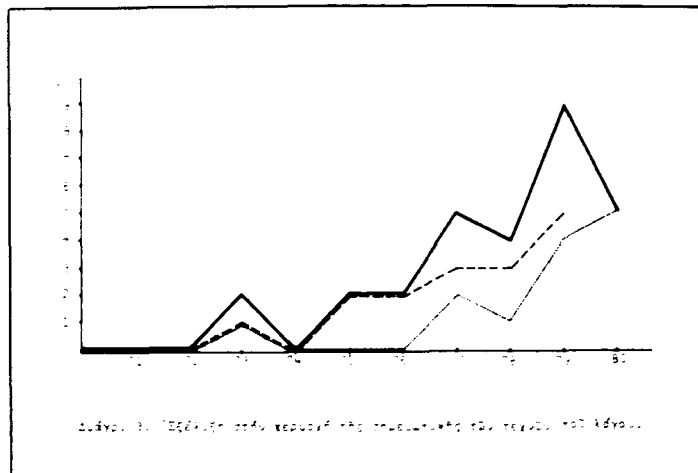
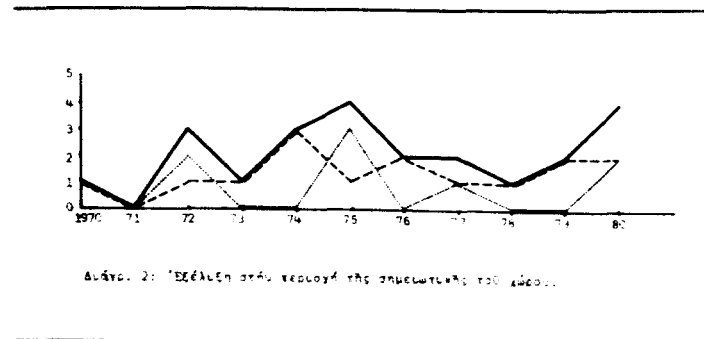
Θά ξεκινήσουμε την ανάλυση των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών της σημειωτικής παραγωγής στην Ελλάδα με την εμφάνισή της και την ποσοτική εξέλιξή της μέσα στο χρόνο. Θεωρήθηκε σκόπιμο αυτή η ανάλυση της ποσοτικής εξέλιξης να έχει μία ποιοτική βάση, το είδος των εργασιών με κριτήριο το βαθμό παρουσίας τους, και χρησιμοποιήθηκε ένα απλουστευμένο κριτήριο, ή έκτασή τους. Έτσι, η σημειωτική παραγωγή διαφοροποιείται σε κύρια και δευτερεύουσα. Η πρώτη περιλαμβάνει μεγάλα και μικρά διδλία, που εκδόθηκαν ως τυπωμένα ή πολυγραφήμενα, άρθρα σημαντικής έκτασης και πανεπιστημιακές σημειώσεις, ενώ η δεύτερη περιλαμβάνει άρθρα με τη συνηθισμένη έκταση και άρθρα με ιδιαίτερα περιορισμένη έκταση.

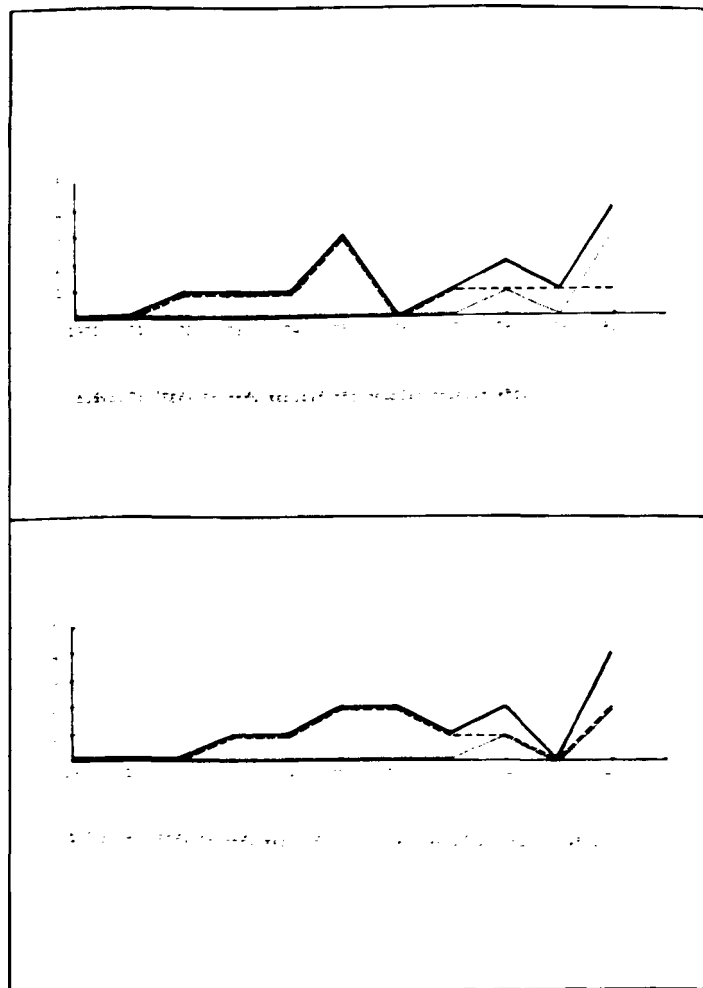
3. Από το 1979 η έκδοση του *κώδικα* βρίσκεται στα χέρια Γερμανών σημειολόγων.

Ἡ σημειωτική παραγωγή ξεκινᾷ στὴν Ἑλλάδα τὸ 1970 (μέ τὴν ἐργασία τοῦ Α.-Φ. Λαγόπουλου «L' influence des conceptions cosmiques sur l' urbanisme africain traditionnel», πού συνδέεται βασικά μέ τὴν περιοχή τῆς σημειωτικῆς τοῦ χώρου, ἀλλὰ καί μ' αὐτὴ τῆς σημειωτικῆς τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν). Ἡ σημειωτική παραγωγή παρουσίασε ἀπὸ τότε μία πολὺ σημαντικὴ ἀνοδο. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ψηλὴ συμμετοχὴ τῆς κύριας παραγωγῆς (διάγρ. 1), γεγονός πού εἶναι μέχρι ἓνα σημεῖο ἐνδειξὴ τῆς ἔλλειψης ἑνὸς εὐρύτερου ἐπιστημονικοῦ ὑπόδαθρου στὸν τομέα, πάνω στό ὁποῖο νά στηρίζεται ἡ κύρια παραγωγή. Τὸ διάγραμμα 1 ἀναφέρεται στίς 128 ἐργασίες πού συντάχτηκαν ἀπὸ 43 συγγραφεῖς κατὰ τὴν περίοδο 1970-80.

Τὰ διαγράμματα 2-8 ἀναφέρονται στὴ σημειωτικὴ παραγωγή κατὰ περιοχή σημειωτικῆς δραστηριότητας. Ἐνὼ στό διάγραμμα 1 κάθε ἐργασία ὑπολογίστηκε μία φορά -στὰ πλαίσια τῆς κύριας περιοχῆς ἐνταξῆς τῆς-, εἶναι δυνατό στὰ διαγράμματα αὐτὰ νά ἐμφανιστεῖ μία ἐργασία περισσότερο ἀπὸ μία φορά, ἐάν ἐντάσσεται συγχρόνως σέ περισσότερες ἀπὸ μία περιοχές.

Με βάση το διάγραμμα 2, βλέπουμε το γεγονός που ήδη αναφέραμε ότι η εμφάνιση της σημειωτικής του χώρου προηγείται στην Ελλάδα. Η εξέλιξη της παραγωγής σ' αυτή την περιοχή παρουσιάζει μία σταθερότητα, η παραγωγή είναι γενικά υψηλή και η συμμετοχή της κύριας παραγωγής είναι επίσης υψηλή.

Οι κύριοι άξονες εργασίας στη σημειωτική του χώρου είναι: η σημειωτική και κοινωνιο-σημειωτική ανάλυση του χώρου, η σχέση μεταξύ κοινωνικών σχηματισμών και σημειωτικών δομών, οι απόψεις των χρηστών, των ειδικών και των μέσων μαζικής επικοινωνίας για το χώρο και ο αστικός σχεδιασμός. Το σημαντικότερο ποιοτικά και ποσοτικά έργο στην περιοχή όφειλεται στους Α.Φ. Λαγόπουλο και Π. Μαρτινίδη, των οποίων το σύνολο των εργασιών ανέρχεται στα 50% περίπου και η κύρια παραγωγή στα 40% περίπου του συνόλου της περιοχής. Το έργο του Λαγόπουλου, που σ' ένα μεγάλο μέρος του έχει ανθρωπολογικό χαρακτήρα, και του Μαρτινίδη, ξεχωρίζει μέσα στην ελληνική σημειωτική παραγωγή και είναι με διεθνή κριτήρια ένα πρωτότυπο ερευνητικό έργο.

Οι συγγραφείς στην περιοχή της σημειωτικής του χώρου είναι σχεδόν όλοι πανεπιστημιακοί και όλοι έχουν κάνει σπουδές στην αρχιτεκτονική. Οι περισσότεροι από αυτούς σχετίζονται, όπως είδαμε, με το Τμήμα Αρχιτεκτόνων της Πολυτεχνικής Σχολής της Θεσσαλονίκης.

Το διάγραμμα 3 αναφέρεται στην παραγωγή της περιοχής της σημειωτικής των τεχνών του λόγου. Η εξέλιξη της παραγωγής είναι η δυναμικότερη ανάμεσα σ' όλες τις περιοχές και η κύρια παραγωγή είναι υψηλότερη από τη δευτερεύουσα.

Οι κύριοι άξονες εργασίας στην περιοχή αυτή είναι οι μέθοδοι ανάλυσης κειμένων, με έμφαση στην αφηρηματολογία και στην ύφολογία, η σχέση των λογοτεχνικών κειμένων με την κοινωνία και η λογοτεχνική κριτική. Η κυρίαρχη τάση των εργασιών της περιοχής είναι φορμαλιστική. Το σημαντικότερο έργο, που καλύπτει σχεδόν τα 30% της παραγωγής και τα 20% της κύριας παραγωγής της περιοχής, είναι του Ε. Καψωμένου για την ελληνική ποίηση και το δημοτικό τραγούδι. Ακολουθεί σέ σημασία το έργο της Κ. Boklund-Λαγοπούλου, που αναφέρεται στη Δυτική μεσαιωνική λογοτεχνία. Μία ομάδα των συγγραφέων της περιοχής (Καψωμένος, Boklund-Λαγοπούλου, Dorfmueller-Καρπούζα, Πολίτη), με συνολικό έργο που καλύπτει τα 2/3 σχεδόν της παραγωγής της περιοχής, παρουσιάζει έργο διεθνούς επιπέδου με σημαντική πρωτοτυπία.

Τα διαγράμματα 4 και 5 αναφέρονται στο πεδίο της σημειωτικής της τέχνης. Το πρώτο αναφέρεται ειδικότερα στην περιοχή της σημειωτικής του κινηματογράφου. Η εξέλιξη της παραγωγής σ' αυτή παρουσιάζει διακυμάνσεις και μία κάμψη, αν και γενικά η παραγωγή είναι υψηλή. Είναι καθαρή η υπεροχή της δευτερεύουσας παραγωγής και η πολύ σημαντικότερη συμμετοχή της σέ σχέση με τις περιοχές που ήδη εξετάσαμε.

Οι κύριοι θεωρητικοί άξονες εργασίας στη σημειωτική του κινηματογράφου είναι η σημειωτική και κοινωνιο-σημειωτική ανάλυση του κινηματογράφου και η τυπολογία των έργων του φανταστικού κινηματογράφου. Παράλληλα με αυτή τη θεωρητική προσέγγιση, υπάρχει ένας σημαντικός προσανατολισμός προς την κινηματογραφική κριτική. Μέσα στα πλαίσια της πρώτης προσέγγισης ξεχωρίζει το έργο του Σ. Δημητρίου, ενώ μέσα σ' αυτά της δεύτερης το έργο του Ν. Λιγγούρη. Το έργο του πρώτου αποτελεί μία σημαντική προσφορά στην κριτική της φιλολογικής-ψυχχανalyτικής σημειωτικής, ακόμη περισσότερο αν ληφθεί υπόψη ότι η κριτική του Δημητρίου ξεκινά ήδη από το 1973, εποχή άνθησης αυτής της σημειωτικής κατεύθυνσης.

Κύριος φορέας της σημειωτικής του κινηματογράφου υπήρξε, κατά την περίοδο 1972-77, το περιοδικό *Σύγχρονος Κινηματογράφος*, γύρω από το οποίο συσπειρώθηκε, στην Αθήνα, μία ομάδα νεαρών κριτικών του κινηματογράφου.

Οι εργασίες στην περιοχή της σημειωτικής της εικόνας, που εμφανίστηκε τελευταία από όλες τις περιοχές της σημειωτικής, είναι πολύ περιορισμένες (διάγρ. 5). Αντικείμενα ανάλυσης αποτέλεσαν η σημειωτική ανάλυση της εικόνας, ή δεξαντινή εικονογραφία, τα κόμικς, κάρτ-ποστάλ και ισότομα σχέδια και χάρτες. Ανάμεσα στις εργασίες ξεχωρίζουν δύο σημαντικές μονογραφίες, μία των Α.Φ. Λαγόπουλου και Α. Ιωαννίδη για ένα μωσαϊκό του Άγ. Γεωργίου (Ροτόντα) Θεσσαλονίκης και μία του Π. Μαρτινίδη για τα κόμικς.

Οί περιοχές της σημειωτικής των κοινωνικών επιστημών και της σημειωτικής θεωρίας εμπλουτίζονται σε πολύ σημαντικό βαθμό από εργασίες που ανήκουν κυρίως σε άλλες περιοχές. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 6, η εξέλιξη του συνόλου των εργασιών της πρώτης περιοχής παρουσιάζει μία σταθερότητα, ή παραγωγή είναι αρκετά χαμηλή και η συμμετοχή της κύριας παραγωγής είναι πολύ ψηλή.

Κύριοι άξονες των εργασιών της περιοχής είναι η σχέση μεταξύ κοινωνικών σχηματισμών και σημειωτικών δομών, και η προσέγγιση του πολιτισμού ως σημειωτικού συστήματος ή συστήματος κειμένων. Ανάμεσά τους υπάρχει το έργο του Λαγόπουλου, που αναφέρεται στην κοινωνιο-σημειωτική ανάλυση κυρίως των προκαπιταλιστικών οικισμών, και το έργο του Γρ. Γκιζέλη.

Τό διάγραμμα 7 αναφέρεται στην περιοχή της θεωρίας σημειωτικής. Η εξέλιξη της παραγωγής παρουσιάζει μία σταθερότητα, ή παραγωγή είναι χαμηλή και η συμμετοχή της κύριας παραγωγής είναι πολύ ψηλή.

Οί εργασίες στην περιοχή περιλαμβάνουν, από τη μία μεριά συστηματικές παρουσιάσεις θεωρίας σημειωτικής και, από την άλλη, σημαντικές προσφορές στη θεωρία μέσα από εφαρμοσμένη έρευνα σε άλλη περιοχή (οί εργασίες που αντιστοιχούν στη δεύτερη περίπτωση αποτελούν ένα ψηλό ποσοστό της παραγωγής της περιοχής). Ανάμεσα στις εργασίες αναφέρουμε ειδικότερα αυτές του Μαρτινίδη. Επίσης ένα σημαντικό για την Ελλάδα έργο είναι το δίτομο *Λεξικό Όρων* του Δημητρίου.

Τό διάγραμμα 8 αναφέρεται στην περιοχή των γενικών κειμένων σημειωτικής. Η εξέλιξη της παραγωγής παρουσιάζει μία σταθερότητα, ή παραγωγή είναι χαμηλή και η συμμετοχή της κύριας παραγωγής είναι πολύ ψηλή.

Τά κείμενα αυτά γενικά αναφέρονται σε ένα ευρύτερο κοινό και συνδυάζουν εισαγωγική παρουσίαση, συζήτηση και κριτική της σημειωτικής. Ξεχωρίζει το έργο του Γ. Βέλτσου, μία ιδιόρρυθμη ανάλυση ιδεολογίας, του Δημητρίου (βλ. παραπάνω) και του Γ. Διζικιρίκη για την αισθητική. Οί συγγραφείς αυτοί έχουν μία σημαντική για την Ελλάδα παρουσία.

Μία συγκριτική εικόνα της σημειωτικής παραγωγής ως προς τη συνολική, την κύρια και τη δευτερεύουσα παραγωγή κατά περιοχή δίνεται στον πίνακα 1, στον οποίο κάθε εργασία υπολογίστηκε μόνο μία φορά, στα πλαίσια της κύριας περιοχής ένταξής της.

Η εμφανιζόμενη υπεροχή του κινηματογράφου στις δύο πρώτες στήλες είναι φαινομενική εάν ληφθούν υπόψη και οι επόμενες στήλες. Έτσι, την πρώτη θέση έχουν ή σημειωτική του χώρου και αυτή των τεχνών του λόγου, και ακολουθεί ή σημειωτική του κινηματογράφου. Ακολουθούν με μεγάλη διαφορά ή σημειωτική των κοινωνικών επιστημών και τά γενικά κείμενα σημειωτικής και με πολύ μικρή διαφορά από τά προηγούμενα ή σημειωτική της εικόνας και ή θεωρία σημειωτικής.

Εάν, τώρα, συσχετίσουμε τά τυπικά προσόντα των συγγραφέων με τίς περιοχές στις οποίες ανήκουν οί εργασίες τους, μπορούμε νά έχουμε μία ένδειξη του βαθμού του «επαγγελματισμού» κάθε περιοχής. Πολύ ισχυρός συσχετισμός εμφανίζεται στις περιοχές της σημειωτικής του χώρου, της σημειωτικής των κοινωνικών επιστημών και της θεωρίας της σημειωτικής, σημαντικός συσχετισμός στην περιοχή της σημειωτικής των τεχνών του λόγου, μέτριος συσχετισμός στις περιοχές της σημειωτικής του κινηματογράφου και των γενικών κειμένων σημειωτικής και αδύναμος συσχετισμός στην περιοχή της σημειωτικής της εικόνας.

Πίνακας 1: Σημειωτική παραγωγή κατά περιοχή

Περιοχή	Αριθμός εργασιών	Ποσοστό επί συνόλου	Κύρια παραγωγή		Δευτερεύουσα
			Αριθμός εργασιών	Ποσοστό επί συνόλου	
1. Σημειωτική του χώρου	23	18%	15	12%	8
2. Σημειωτική των τεχνών του λόγου	28	22%	15	12%	13
3. Σημειωτική του κινηματογράφου	42	33%	8	6%	34
4. Σημειωτική της εικόνας	8	6%	2	2%	6
5. Σημειωτική των κοινωνικών επιστημών	9	7%	8	6%	1
6. Θεωρία σημειωτικής	6	5%	4	3%	2
7. Γενικά κείμενα σημειωτικής	10	7%	7	5%	3
8. Διάφορα κείμενα σημειωτικής	2	2%	0	0%	2
Σύνολο	128	100%	59	46%	69

Πίνακας 2: Ταξινόμηση των κύριων κατευθύνσεων που επηρέασαν την ελληνική σημειωτική.

I. Γαλλική δομική σχολή			
Α. Μη φορμαλιστική		Β. Φορμαλιστική	
1. Φιλολογική-ψυχχαναλυτική α. Μαρξιστική (Kristeva) β. Μη μαρξιστική (Lacan)	2. Θεωρία ιδεολογίας (π.χ. Barthes, Foucault, Derrida)	α. Μαρξιστική (π.χ. Goldmann)	β. Μη μαρξιστική i. Κοινωνιολογική όπτική (Lévi-Strauss, Greimas, Chouan) ii. Μη κοινωνιολογική όπτική (π.χ. Barthes, Greimas, Metz)

II. Αγγλοαμερικανική δομική σχολή		
Α. Φιλολογική		Β. Φορμαλιστική - ανθρωπολογική
	α. Μαρξιστική	β. Μη μαρξιστική i. Κοινωνιολογική όπτική (π.χ. Douglas, Goffman) ii. Μη κοινωνιολογική όπτική

III. Ιταλική σχολή	
Α. Φιλολογική-φιλοσοφική	Β. Φορμαλιστική (Eco) δλ. IBdi

IV. Αμερικανική σημειωτική (π.χ. Peirce, Morris)	
--	--

V. Γλωσσολογικές επιρροές	
---------------------------	--

β. Έπιρροές στην ελληνική σημειωτική

Μέχρις εδώ προσπαθήσαμε να δώσουμε μία σύντομη εικόνα των εσωτερικών χαρακτηριστικών της ελληνικής σημειωτικής. Θά περάσουμε, τώρα, στις επιρροές που δέχτηκε και που τη διαμόρφωσαν σε πολύ σημαντικό βαθμό.

Γιά να μελετηθούν οι κύριες επιρροές πάνω στην ελληνική σημειωτική παραγωγή, είναι απαραίτητο να γίνει μία ταξινόμηση τους. Ή παρακάτω ταξινόμηση μάς φαίνεται χαρακτηριστική:

Με βάση αυτή την ταξινόμηση, παρατηρούμε μία έντονη κυριαρχία της γαλλικής δομικής σχολής στο σύνολο της ελληνικής σημειωτικής παραγωγής και, μέσα στα πλαίσια αυτής της κυριαρχίας, την παρουσία όλων των κατευθύνσεων αυτής της σχολής, με ισχυρότερη τη μη κοινωνιολογική και μη μαρξιστική φορμαλιστική κατεύθυνση και ασθενέστερη τη μαρξιστική φιλολογική ψυχχαναλυτική κατεύθυνση μη φορμαλιστική. Πάρα πολύ ασθενέστερες από τις γαλλικές επιρροές και της ίδιας τάξης μεταξύ τους είναι οι επιρροές της αγγλοαμερικανικής δομικής σχολής, της αμερικανικής σημειωτικής και της γλωσσολογίας. Ή επιρροή των μαρξιστικών κατευθύνσεων είναι περιορισμένη. Αυτή η τελευταία διαπίστωση που, όπως κι οι προηγούμενες της, βασίζεται στις επιρροές εσωτερικών κατευ-

θύνσεων της σημειωτικής αλλάζει εάν ληφθούν υπόψη και εξωτερικές επιρροές και ειδικότερα ή επιρροή του ιστορικού υλισμού· ό τελευταίος επηρεάζει την ελληνική σημειωτική, όχι μόνον ως συσχετιζόμενος με κάποια κατεύθυνση της σημειωτικής, αλλά και ως πρωτογενής πηγή. Έάν, λοιπόν, υπολογίσουμε τη συνολική επιρροή του ιστορικού υλισμού στους Έλληνες συγγραφείς που ασχολήθηκαν με τη σημειωτική, παρατηρούμε ότι περισσότερο από τό 1/3 από αυτούς αναφέρουν τόν ιστορικό υλισμό ως κύρια επιστημονική βάση τους.

Έάν αναλύσουμε τις κύριες επιρροές που δέχτηκε κάθε περιοχή της ελληνικής σημειωτικής, με εξαίρεση τη μαρξιστική επιρροή, παρατηρούμε ότι ή σημειωτική του χώρου επηρεάζεται κυρίως από τους Eco και Barthes (ειδικότερα από τη φορμαλιστική εργασία του *Éléments de Sémiologie*) και δευτερευόντως από τους Lévi-Strauss και Greimas. Στην περιοχή των τεχνών του λόγου, οι κύριες επιρροές προέρχονται από τους Greimas, Goldmann, Lévi-Strauss και Propp και από τόν αγγλοαμερικανικό δομισμό. Στην περιοχή του κινηματογράφου, κυριαρχεί ή επιρροή του Lacan και εμφανίζεται δευτερευόντως επιρροή των Barthes (όχι των *Éléments*), Derrida, Kristeva και Foucault· ό φορμαλιστής θεωρητικός του κινηματογράφου Metz δέν έχει σημαντική επιρροή στην ελληνική σημειωτική του κινηματογράφου.

"Όσον αφορά τις άλλες περιοχές, στη σημειωτική της εικόνας εμφανίζεται επιρροή του γαλλικού δομισμού κυρίως και της αμερικανικής σημειωτικής. Στην περιοχή των κοινωνικών επιστημών υπάρχει επίσης μία διπλή επιρροή: από τη μία μεριά η επιρροή του Lévi-Strauss και της δομικής ανθρωπολογίας και, από την άλλη, η επιρροή των Lacan και Foucault. Στην περιοχή της θεωρίας σημειωτικής εμφανίζονται πολλές τάσεις, που χαρακτηρίζονται από το φορμαλισμό, και τα γενικά κείμενα σημειωτικής χαρακτηρίζονται από την επιρροή των Lacan και Foucault και από την κριτική αυτής της επιρροής.

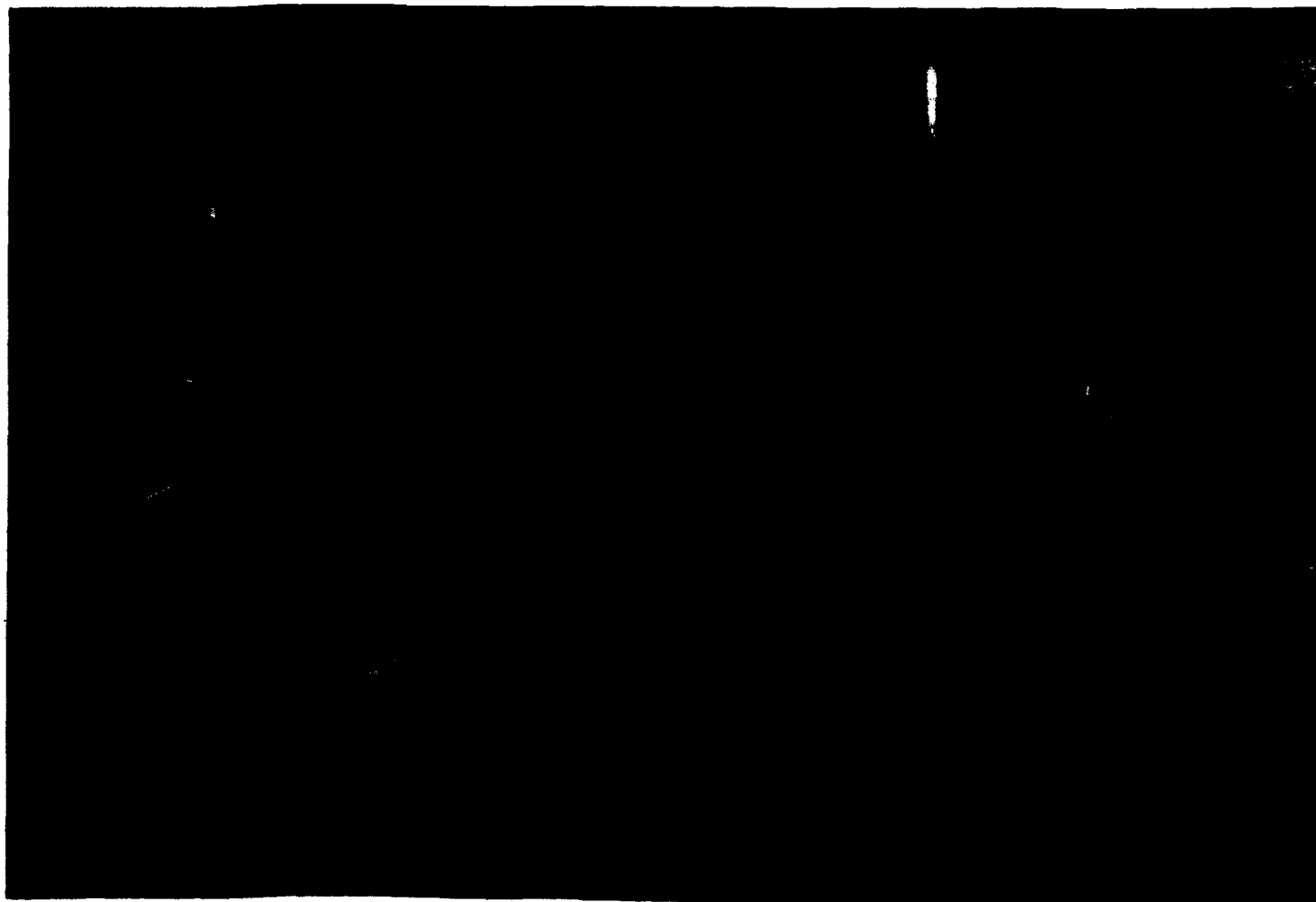
Εάν στραφούμε, τώρα, προς την επιρροή του ιστορικού υλισμού κατά περιοχή της σημειωτικής, παρατηρούμε ότι είναι σχεδόν γενική στην περιοχή της σημειωτικής του χώρου και ισχυρή στις περιοχές της σημειωτικής των κοινωνικών επιστημών και της θεωρίας της σημειωτικής. Η επιρροή αυτή είναι αρκετά σημαντική στις περιοχές της σημειωτικής των τεχνών του λόγου και της σημειωτικής της εικόνας και στα γενικά κείμενα σημειωτικής, και μέτρια στην περιοχή της σημειωτικής του κινηματογράφου.

Στις περιοχές της σημειωτικής του κινηματογράφου, της σημειωτικής των κοινωνικών επιστημών και των γενικών κειμένων σημειωτικής, ένα μέρος της μαρξιστικής επιρροής εντάσσεται στον «ψυχαναλυτικό μαρξισμό». Στην περιοχή των τεχνών του λόγου, η ιστορική υλιστική κατεύθυνση συνδέεται γενικά ή υπάρχει παράλληλα με τη φορμαλιστική κατεύθυνση, που, στη δεύτερη περίπτωση, είναι εξίσου σημαντική.

3. Συμπεράσματα

Η ανάλυση που προηγήθηκε δείχνει ότι η σημειωτική στην Ελλάδα, αν και απέχει πολύ από το σημείο να κατέχει κάποια σημαντική θέση στην ελληνική τεχνική-επιστημονική διδασκαλία, παρουσίασε μία πολύ σημαντική άνοδο μέσα στη δεκαετία 1970-80. Έξω από ένα απομονωμένο παράδειγμα, η σημειωτική εμφανίστηκε στην Ελλάδα την περίοδο 1972-73, σε όλες τις περιοχές που αναφέραμε, με εξαίρεση τη σημειωτική της εικόνας που εμφανίστηκε το 1977.

Εάν συνυπολογιστούν ποιοτικά και ποσοτικά κριτήρια για

νά αξιολογηθεί και νά συγκριθεί τό έργο που έγινε σέ κάθε μία από τίς περιοχές τής σημειωτικής, είναι δυνατό νά εκτιμηθεί ή προσφορά αὐτῶν τῶν περιοχῶν. Μέ βάση τούς δξονες στοὺς ὁποίους βασίστηκε ή παρουσίαση πού προηγήθηκε, ή προσφορά αὐτή κλιμακώνεται ὡς ἑξής: α. σημειωτική τοῦ χώρου καί σημειωτική τῶν τεχνῶν τοῦ λόγου, β. σημειωτική τοῦ κινηματογράφου, σημειωτική τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν καί θεωρία σημειωτικής καί γ. σημειωτική τῆς εἰκόνας καί γενικά κείμενα σημειωτικής.

Ἡ ἑλληνική σημειωτική παραγωγή εἶναι ἀνισος ποιότητας. Οἱ ἐργασίες ψηλοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐπιπέδου εἶναι ἀρκετές, ἐνῶ οἱ πρωτότυπες μέ διεθνή κριτήρια ἐργασίες εἶναι μᾶλλον περιορισμένες.

Τό πιό ἐντυπωσιακό χαρακτηριστικό τῆς ἑλληνικῆς σημειωτικῆς παραγωγῆς εἶναι ἡ ἐπιρροή τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου, πού, ὅπως εἶδαμε, ἀναφέρεται ἀπό περισσότερο ἀπό τό 1/3 τῶν συγγραφέων. Ἐάν προστεθοῦν σ' αὐτοὺς τούς συγγραφείς καί οἱ μὴ μαρξιστές συγγραφείς πού στρέφονται πρὸς τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν κοινωνία καί τὰ σημειωτικά συστήματα, ἐμφανίζεται μιά ἰσχυρότατη τάση, ἀνάμεσα στοὺς μισοὺς σχεδόν Ἑλληνες συγγραφείς, πρὸς μιά κοινωνιο-σημειωτική. Τὰ δύο αὐτὰ φαινόμενα, ἡ ἐπιρροή τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου καί ἡ κοινωνιο-σημειωτική, πρέπει νά θεωρηθοῦν ὡς τὰ κυρίαρχα χαρακτηριστικά τῆς ἑλληνικῆς σημειωτικῆς. Αὐτὴ ἡ θεωρητικὴ προσέγγιση καί τὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀποτελοῦν τὴν κύρια προσφορά μέχρι σήμερα τῆς ἑλληνικῆς σημειωτικῆς σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο καί, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἡ ἴδια προσέγγιση θά ἀποτελέσει τό πλαίσιο γιὰ τὴν πιό σημαντικὴ μελλοντικὴ προσφορά τῆς.

4. Βιβλιογραφία

Ἡ βιβλιογραφία πού παρουσιάζεται στὴ συνέχεια καλύπτει τίς ἐργασίες μέ καθαρό σημειωτικό, προσημειωτικό ἢ συγγενές μέ τὴ σημειωτικὴ περιεχόμενο τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, πού δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὴν πρώτη ἐμφάνιση τῆς σημειωτικῆς στὴν Ἑλλάδα μέχρι τὸν Ὀκτώβριο 1980. Ἡ βιβλιογραφία δὲν περιλαμβάνει ἐργασίες τῶν Ἑλλήνων τῶν ὁποίων ἡ ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα ἀναφέρεται ἀποκλειστικά στό ἐξωτερικό. Δὲν συμπεριλαμβάνονται ἐπίσης ἐργασίες ξένων σημειολόγων σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση, ἀν καὶ θά ἦταν ὀπωδήποτε χρήσιμο νά συγκεντρωθεῖ τέτοιο βιβλιογραφικὸ ὕλικό.

Ἡ βιβλιογραφία συγκεντρώθηκε ἀπὸ τοὺς Κ. Boklund-Λαγοπούλου καί Α.-Φ. Λαγόπουλο, οἱ ὁποιοὶ καί ζητοῦν τὴν ἐπιείκεια τοῦ ἀναγνώστη γιὰ τίς τυχόν ἐλλείψεις τῆς, πρόκειται νά δημοσιευτεῖ στὴν ἔκδοση *The semiotic sphere* πού ἀναφέρθηκε καί κυκλοφόρησε στό *Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τῆς Ἑλληνικῆς Σημειωτικῆς Ἑταιρείας*, τεῦχος 1, ἔτος 4ο χειμῶνας 1981.

Οἱ προσημειωτικὲς ἐργασίες σημειώνονται μέ * καί οἱ ἐργασίες ἄλλων ἐπιστημονικῶν περιοχῶν πού συγγενεύουν μέ τὴ σημειωτικὴ μέ **.

ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ. «Μεταφορές καί ἰσομορφισμοί. Γιὰ μερικές πρόσφατες ταινίες τοῦ νέου γερμανικοῦ κινηματογράφου». *Σύγχρονος Κινηματογράφος* ΝΣ 13-14, 1977, σσ. 19-29. Κείμενα, Τόπος καί εἰκόνα. Χαρακτικά ξένων περιηγητῶν γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Τόμος Α' ἀπὸ τὸν 15ο ἕως καί τὸν 17ο αἰώνα. Ἀθήνα: Ὀλκός, 1978, σσ. xi-xvi, 170-80, 266-75.

* -Le mode d'être de la technologie et sa perception sociale au sein des sociétés post-industrielles-. *The Greek Review of Social Research* No 35, 1979.

ΑΝΕΣΤΗΣ, ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ. Ἀθήνα: ἐκδ. Ὄρα, 1975.

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ, ΤΑΚΗΣ. *Κινηματογράφος, ἐπιστήμη, ἰδεολογία*. Ἀθήνα: Ἀντίλογος, 1972.

ΒΑΚΑΛΟ, Ε. «Ὁμιλία καί γραφή. Μιά πρόταση: ἀπὸ τὴ γραφὴ στὴν ἀνάγνωση». *Γραφή* 4, 1978, σσ. 51-58.

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΧΡΗΣΤΟΣ. «Τεχνικὴ τῆς ἐξουσίας ἢ ἐξουσία τῆς τεχνικῆς». *Σύγχρονος Κινηματογράφος* ΝΣ 12, 1977, σσ. 92-95. «Οἱ καταληκτικὲς περιπέτειες τοῦ βλέμματος». *Σύγχρονος Κινηματογράφος* ΝΣ 13-14, 1977, σσ. 42-48.

«Ὁ γύψος τῶν νεκρῶν. Ἀπὸ τὸ Κανάλ στὸν Ἄνθρωπο ἀπὸ μάρμαρο». *Σύγχρονος Κινηματογράφος*. ΝΣ 21/22, 1979, σσ. 104-108.

ΒΕΛΤΣΟΣ, ΠΩΡΓΟΣ Σ. *Σημειολογία τῶν πολιτικῶν θεσμῶν*. Ἀθήνα: Παπαζήσης, 1974.

Κοινωνία καί γλῶσσα (γιὰ τὴν ἀμίλητη καί τὴ μλημένη γλῶσσα). Ἀθήνα: Παπαζήσης, 1976 (6' ἔκδοση).

Κείμενα πολιτικῆς (καί) κοινωνιολογίας. Ἀθήνα: Παπαζήσης, 1974.

«Ἰδεολογία καί γλῶσσα». *Σπείρα* 7, 1978, σσ. 318-327.

«Γιὰ τὸ σημαῖνον» σὲ *Σημειωτικὴ καί Κοινωνία* (ἐπιμ. Κ. Boklund-Λαγοπούλου). Ἀθήνα: Ὀδυσσεύς, 1980, σσ. 81-84.

ΒΙΝΤΣΕΝΤΖΑΤΟΣ, ΜΙΧΑΛΗΣ. «Meaning in architecture: a case study». Master's thesis. Univ. of New Mexico, 1974.

«Σημειολογικὴ μεθοδολογία καί ἀνάλυση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ νοήματος. Ἐφαρμογὴ εἰς τὸ οἰκιστικὸ συγκρότημα La Luz». *Μεθοδολογία καί πολεοδομία-χωροταξία*. Θεσσαλονίκη: Πολιτεχνικὴ Σχολὴ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Σπουδαστήριο Πολεοδομίας, 1975.

* VRYCHEA-HAIDOPOULOS, ANNIE. «La publicité immobilière: recherche sur les modes de la vie quotidienne». Doct. 3e cycle, Univ. de Paris X, 1978.

** ΓΚΙΖΕΛΗΣ, ΓΡΗΓΟΡΗΣ. «Historical event into song: the use of cultural perceptual style». *Folklore* 83, 1972, pp. 302-20.
«Ήταν μιά σκύλα πεθερά». *Ηπειρωτική Έστία*, 249-250, 1973, σσ. 67-79.

«Η Κοινωνική λειτουργία του σχήματος της μεταφοράς (μυθογραφική έκδοση)». Αθήνα: ιδιωτική έκδοση, 1973.

«Η ρητορική του ενδύματος (μυθογραφική έκδοση)». Αθήνα: ιδιωτική έκδοση, 1974.

«Οι σύγχρονοι μέθοδοι ανάλυσης της έντεχνης αφηγηματικής επικοινωνίας: μελέτη μιάς περιπτώσεως». *Στείρα* 1, 1976, σσ. 408-429.

«Τά Άναστενάρια και τα ερμηνευτικά τους προβλήματα». *Πρακτικά του Γ' συνεστίου λαογραφίας του βορειοελλαδικού χώρου*, Αλεξανδρούπολη 14-16 Οκτ. 1976. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1979, σσ. 3-15.

«Η εθνογραφία της υγείας». Αθήνα: Γρηγορόπουλος, 1977.

Τό πολιτισμικό σύστημα, ό σημειωτικός και επικοινωνιακός χαρακτήρας του. Αθήνα: Γρηγορόπουλος, 1980.

ΓΡΗΓΟΡΑΚΟΣ, ΜΗΝΑΣ. «Γιά τό δλέμμα και τό φάντασμα». *Όθόνη* 1, 1979, σσ. 30-34.

*** «Ό καθρέφτης, ή όθόνη κι έμεις». *Όθόνη* 2-3, 1979, σσ. 5-9.

«Παρουσίαση». *Όθόνη* 2-3, 1979, σσ. 73-75.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΣΩΤΗΡΗΣ. «Κινηματογράφος και ζωγραφική». *Σύγχρονος Κινηματογράφος* 17-18, 1972, σσ. 64-69.

Μύθος, κινηματογράφος, σημειολογία, κρίση της αισθητικής. *Ανθρωπολογική μελέτη*. Αθήνα: Εκδόσεις Άλμα, 1973.

«Μύθος, κινηματογράφος, σημειολογία, κρίση της αισθητικής». *Φίλμ*, Τ.Α', τ. 1, 1974, σσ. 30-69.

«Δομισμός, φιλολογική σημειολογία και διαλεκτικός ύλισμός». *Φίλμ*, Τ.Β', τ. 7, 1975, σσ. 433-476.

Λεξικό δρων, Τόμος 1: Σημειολογικής και δομικής ανάλυσης της τέχνης. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 1978.

«Σιωπή και παύσεις». *Φίλμ* 18, 1979, σσ. 73-100.

Λεξικό δρων, Τόμος 2: Επικοινωνίας και σημειωτικής ανάλυσης. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 1980.

ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ, ΜΙΧΑΛΗΣ. «Χωρογραφία του χώρου και του ματιού». *Σύγχρονος Κινηματογράφος* ΝΣ 12, 1977, σσ. 72-79.

ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ, ΘΕΟΔΩΡΟΣ. «Space as a system of social signification: a discussion on the nature of social meaning of space and problems of its interpretations». M. Sc. thesis, University College London 1976.

«Τό "Ιδιαίτερα χωρικό" νόημα του χώρου». *Σημειωτική και κοινωνία* (έπιμ. Κ. Boklund-Λαγοπούλου). Αθήνα: Όδυσσεύς, 1980, σσ. 87-94.

ΔΙΖΙΚΙΡΙΚΗΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ. «Η Σύγχρονη σκέψη, ή άπάτη της λογοτεχνίας και ό βαθμός μηδέν της γραφής». Αθήνα: Γραμμή, 1973.

«Σημειολογία, τέχνη, κινηματογράφος». *Φίλμ* Τ.Β', τ. 5, 1975, σσ. 49-81.

Γιά τή γλώσσα και τήν έπιστήμη της λογοτεχνίας. Αθήνα: Νέα Σύνορα, χ.ή. (1977).

ΕΥΑΓΓΕΛΙΝΟΥ-ΣΑΝΤΟΡΙΝΙΟΥ, ΜΑΡΙΑ. «Όδ. Έλύτη. «Ήλιος ό Πρώτος» Μορφολογική και σημαντική προσέγγιση». *Φιλολογικά* 1, 1979, σσ. 66-83.

«Τό πρόσωπο του ποιητή στο "Άξιον Έστί". *Παρνασσός* 22, 1980, σσ. 107-116.

ΓΩΑΝΝΙΔΗΣ, Α. «Σημειωτική ανάλυση των ψηφιδωτών του Άγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης-Ροτόνα». *Σημειωτική και κοινωνία* (έπιμ. Κ. Boklund-Λαγοπούλου). Αθήνα: Όδυσσεύς, 1980, σσ. 235-59.

ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΕΛΕΝΗ. «Πουλιά και δένδρα: Πορεία και παράγοντες μετασχηματισμών σέ θρακιώτικους τοσθεδές». *Πρακτικά του Β' συνεστίου λαογραφίας του βορειοελλαδικού χώρου*, Κομοτηνή, 19-22 Μαρτίου 1975. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1976, σσ. 127-65.

ΚΑΛΤΑΜΠΑΝΟΣ, ΝΙΚΟΣ. «Μετασχηματιστική γραμματική κι ένα παράδειγμα ύφολογικής σπουδής». *Κώδικας* 3, 1977, σσ. 171-74.

* ΚΑΜΠΟΥΡΙΔΗΣ, ΧΑΡΗΣ. «Η άπομυθοποίηση σάν μέσο ιδεολογικής πάλης». *Κώδικας* 1, 1975, σσ. 5-13.

* «Η ιδεολογική λειτουργία της αναπαράστασης στή σύγχρονη τέχνη». *Κώδικας* 2, 1976, σσ. 57-71.

ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ, ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ Γ. «Η συντακτική δομή της ποιητικής γλώσσας του Σεφέρη. Υφολογική μελέτη. Διδάκτ. διατρ. Α.Π.Θ. 1974. Έπιστημονική Έπετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., Παράρτημα Άρ. 18. Θεσσαλονίκη: Φιλοσοφική Σχολή Α.Π.Θ., 1975.

Τό ελληνικό δημοτικό τραγούδι. Η αισθητική, ό μύθος και ή ιδεολογία του. Πανεπιστημιακές σημειώσεις 1977-78. Ρέθυμνο: Παν/μιο Κρήτης, 1978.

«Σεφέρη "Μυθιστόρημα, Γ": δομική ανάλυση». *Κώδικας* Code 1, 1978, σσ. 50-77.

«Η Σχέση ανθρώπου-φύσης στο Σολωμό». Χανιά: ιδιωτική έκδοση, 1979. (Πρώτη έκδοση 1972).

Τό σύγχρονο κρητικό ιστορικό τραγούδι. Η δομή και ή ιδεολογία του. Αθήνα: Θεμέλιο, 1979.

Δ. Σολωμού. "Ο Πειρασμός" των Έλευθερων Πολιορκημένων. Πανεπιστημιακές σημειώσεις. Ρέθυμνο: Παν/μιο Κρήτης, 1979.

«Βασικές όψεις του λαϊκού πολιτισμικού μοντέλου όπως έμφανίζεται στο δημοτικό τραγούδι». *Αντί* 134, 4-9-1979, σσ. 33-34.

«Η αντίθεση: φύση και κουλτούρα στο ελληνικό δημοτικό τραγούδι» σέ *Σημειωτική και κοινωνία* (έπιμ. Κ. Boklund - Λαγοπούλου). Αθήνα: Όδυσσεύς, 1980, σσ. 227-32.

* ΚΕΧΑΠΙΟΓΛΟΥ, ΓΙΩΡΓΟΣ. *Κριτική έκδοση της Ιστορίας Πτωχολέοντος*. Διδάκτ. διατρ. Α.Π.Θ. 1978. Έπιστημονική Έπετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., Παράρτημα Άρ. 22. Θεσσαλονίκη: Φιλοσοφική Σχολή Α.Π.Θ., 1978.

«Κώστα Μόντη, "Μιά λεύκα στήν Κακοπετριά": μία ανάγνωση». *Έπιστημονική Έπετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.* 17, 1978, σσ. 141-166.

* ΚΟΜΝΙΝΟΣ, ΝΙΚΟΣ. «Le syppot idéologique de l'architecture dans le mode de production capitaliste». Doct. 3e cycle. Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 1978.

ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΣ, Π. «Η νοητική εικών της πόλεως. Έφαρμογή εις τήν Θεσσαλονίκη και τήν Βέροια». *Μεθοδολογία και πολεοδομική χωροταξία*. Θεσσαλονίκη: Πολυτεχνική Σχολή Άριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Σπουδαστήριο Πολεοδομίας, 1975, σσ. 241-60.

ΚΟΥΚΙΟΣ, ΜΙΧΑΛΗΣ. Βιβλιοκριτική του Σωτήρη Δημητρίου. *Μύθος, κινηματογράφος, σημειολογία, κρίση της αισθητικής*. *Ανθρωπολογική μελέτη*. *Σύγχρονος Κινηματογράφος* ΝΣ 2-3, 1974, σσ. 148-52.

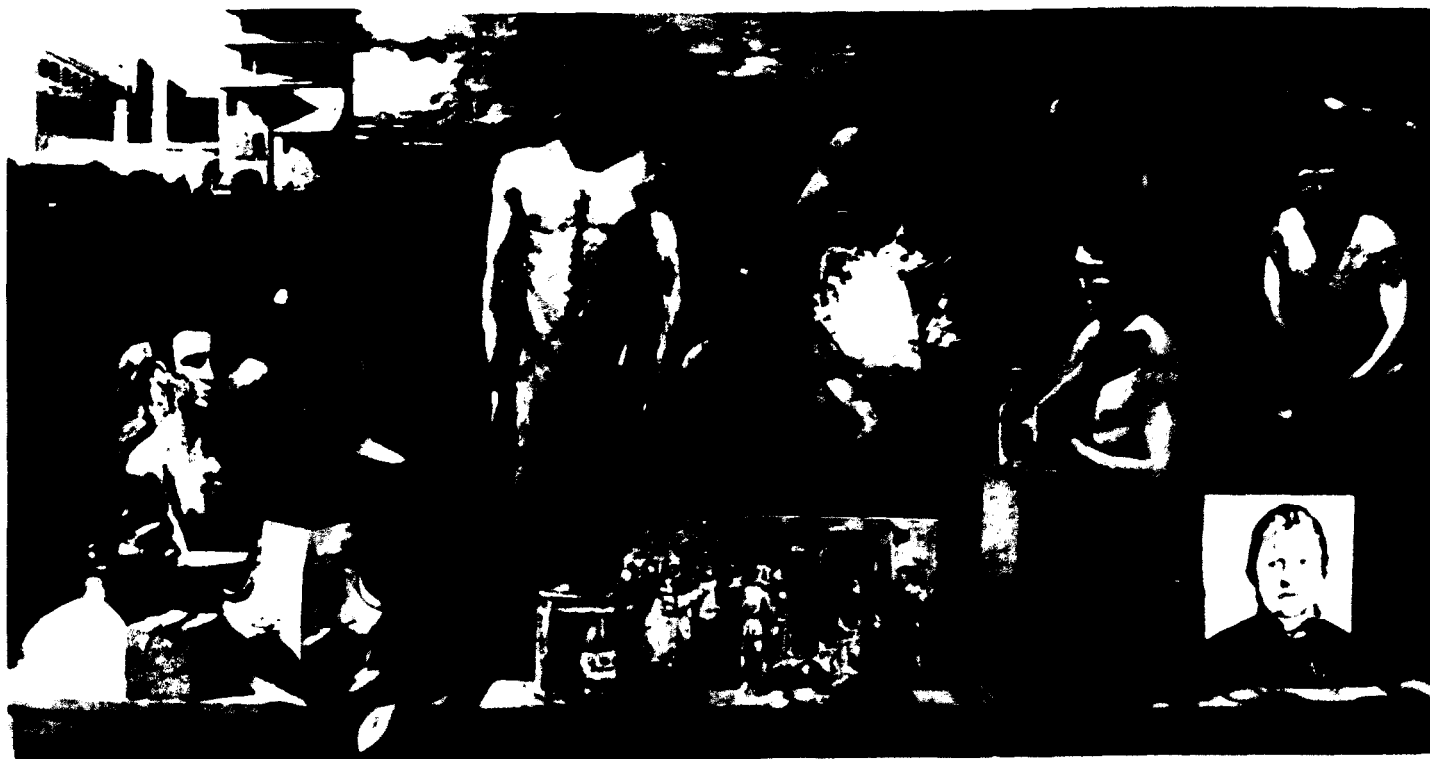
Βιβλιοκριτική του Τάκη Άντωνόπουλου. *Κινηματογράφος, έπιστήμη, ιδεολογία*. *Σύγχρονος Κινηματογράφος*, ΝΣ 5, 1975, σσ. 72-75.

«Τό Τέρας και τό Ξόρκι (σημειώσεις πάνω στο φανταστικό)». *Σύγχρονος Κινηματογράφος*, ΝΣ 9-10, 1976.

«Η προβληματική ματιά (σύντομη ανάγνωση της "Ιαπωνικότητας")». *Σύγχρονος Κινηματογράφος*, ΝΣ 15-16, 1977, σσ. 26-35.

«Κινηματογράφος/Ιστορία (αναζητώντας μιά διαφορετική σχέση)». *Σύγχρονος Κινηματογράφος*, ΝΣ 19, 1978, σσ. 85-87.

- * ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ, ΑΛΚΗ. «Τό πετεινάρι στα λαϊκά κεντήματα των Βαλκανίων». *Λαογραφικά μελέτηματα* (της ίδιας) Αθήνα: Όλκος, 1975, σσ. 113-40 (Α' έκδοση: *Αρχιτεκτονική* 72, 1969).
- * ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Α. Φ. Π. *Η επιρροή των κοσμικών αντιλήψεων επί της παραδοσιακής μεσογειακής και ινδοευρωπαϊκής πολεοδομίας* (πολυγραφημένη). Διδάκτ. διατμ. Ε.Μ.Π. 1970. Αθήνα: ιδιωτική έκδοση, 1970.
- L' influence des conceptions cosmiques sur l'urbanisme africain traditionnel-. Doct. 3^e cycle, Sorbonne 1970
- Semeiological analysis of the traditional African settlement-. *Ekistics* 33, No. 195, 1972, pp. 142-48
- Δομική πολεοδομία. Ο οικισμός ως σύστημα*. Διατριβή για ύφηγεσία. Ε.Μ.Π. 1972. Αθήνα: Τεχνικόν Επιμελητήριον της Ελλάδος, 1973.
- Semiological urbanism: An analysis of the traditional western Sudanese settlement-. σθ *Shelter, sign and symbol* (Ed. P. Oliver) London: Barrie and Jenkins, 1975, pp. 206-18
- L' image metale de l' agglomeration-. *Communications* 27, 1977, pp. 55-78.
- Analyse sémiotique de l' agglomeration européenne précapitaliste-. *Semiotica* 23, 1978, pp. 99-164
- «Κοινωνιο-σημειωτική του χώρου. Τρόποι παραγωγής και σημειωτικές αστικές δομές». *Σημειωτική και Κοινωνία* (έπιμ. Κ. Boklund-Λαγοπούλου). Αθήνα: Όδυσσέας, 1980, σσ. 11-30.
- ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΣ Α. -ΡΗ. Α. ΙΟΝΑΝΝΙΔΙΣ -Sémiotique picturale. Analyse d' une mosaïque byzantine-. *Semiotica* 21, 1977, 75-109 (Μέρος του κειμένου εμφανίστηκε σάν Lagopoulos, A.: Principes et modes de la sémiotique picturale-. *Κώδικας* 13, 1977, 123-27).
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, Π.Γ. «Αρχιτεκτονική σημειολογία. Μια όψη αρχιτεκτονικής επικοινωνίας». *Αρχιτεκτονικά Θέματα* 6, 1972, σσ. 110-15.
- «Η επικοινωνία με την αρχιτεκτονική. Η ιδεολογική και πολιτική λειτουργία του κώδικα». *Κώδικας* 2, 1976, σσ. 77-101.
- «Η αρχιτεκτονική των αρχιτεκτόνων: η αντίληψη και η χρήση της. Μερικές απόψεις για την «κριτική» και τα «έκφραστικά μέσα» της Αρχιτεκτονικής». *Κώδικας* 3, 1977, σσ. 175-84.
- ΛΕΒΕΝΤΑΚΟΣ, ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ (σύνταξη, εισαγωγή). *Σύγχρονη θεωρία κινηματογράφου* (Προβλήματα του Καιρού μας). Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα, 1972.
- * LOGOTHETIS, ANESTIS *Zeichen als Aggregatzustand der Musik* Edition Literaturproduzenten, Wien, München: Jugend und Volk, 1974
- ΛΥΓΓΟΥΡΗΣ, ΝΙΚΟΣ «Σημειώσεις πάνω στην Τριστάνα». *Σύγχρονος Κινηματογράφος* 21, 1972, σσ. 2-15.
- «Γραφή/ψυχανάλυση/ιστορία/απεικόνιση». *Σύγχρονος Κινηματογράφος* 22, 1972, σσ. 34-44.
- «Η θέση του βασιλιά ή ο Χίτσκοκ και το πτώμα του πουθενά». *Σύγχρονος Κινηματογράφος* 32, 1972, σσ. 21-33.
- «Μέρες του '36. II». *Σύγχρονος Κινηματογράφος* 24-26, 1972, σσ. 16-37.
- «Η θέση του βασιλιά ή ο Χίτσκοκ και το πτώμα του πουθενά». (II). *Σύγχρονος Κινηματογράφος* 27-28, 1972, σσ. 52-59.
- «Για τον τελετουργικό ρόλο της αναπαράστασης στις εικαστικές τέχνες». *Σύγχρονος Κινηματογράφος* 27-28, 1973, σσ. 36-37.
- «Ρόμα, ή κρυφή γοητεία της μπουρξουαζίας» (κριτική). *Σύγχρονος Κινηματογράφος* 27-28, 1973, 73-78.
- «Ζάν-Λύκ Γκοντάρ: Οί Καραμινιέροι». *Σύγχρονος Κινηματογράφος* ΝΣ 6, 1975, 40-45.

- «Η Αλήθεια. Οικογενειακή συνωμοσία». *Σύγχρονος Κινηματογράφος* ΝΣ 12, 1977, σσ. 58-71.
- «Ένα φύλλο» (κριτική). *Σύγχρονος Κινηματογράφος* ΝΣ 12, 1977, σσ. 89-91.
- «Φλόγα και φώς». *Σύγχρονος Κινηματογράφος* ΝΣ 13-14, 1977, σσ. 86-97.
- «Η γυναίκα-άλογο (Τό άλογο ποί κλαίει)» (κριτική). *Σύγχρονος Κινηματογράφος* ΝΣ 13-14, 1977, σσ. 138-139.
- ΜΑΖΗΣ, ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ. «The Covent Garden planning participation case study». M. Sc. thesis, Univ. of Surrey, 1975.
- * «Η αξιολόγηση του αρχιτεκτονικού έργου. Συμβολή στην κατανόηση των διαντιδράσεων του ανθρώπου με το περιβάλλον, στην εξακρίβωση των κριτηρίων και στη μέτρηση των αξιολογικών κρίσεων. Διδ. δι. Α.Π.Θ. 1974. 'Επιστημονική 'Επετηρίδα Πολυτεχνικής Σχολής Α.Π.Θ., Παράρτημα 'Αρ. 5 του 'Ζ' Τόμου. Θεσσαλονίκη: Πολυτεχνική Σχολή Α.Π.Θ., 1975.
- ΜΑΡΚΙΔΗΣ, ΜΑΡΙΟΣ. «Η Ψυχανάλυση του διχασμένου έποκειμένου. Εισαγωγή στο έργο του Lacan». 'Αθήνα: Έρασμος, 1980 (2η έκδ.).
- ΜΑΡΤΙΝΙΔΗΣ, Π. *Σημειωτική- αρχιτεκτονική. Παρουσίαση βασικών αρχών της σημειωτικής και εφαρμογή τους στην αρχιτεκτονική. 'Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Πολυτεχνική Σχολή, Τμήμα 'Αρχιτεκτόνων. 'Εργαστήριο Ειδικής Κτιριολογίας, Τεύχος 33, Θεσσαλονίκη. Μάιος 1972. Σημειολογία της αρχιτεκτονικής έμπειρίας, Τόμος Α'. 'Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Πολυτεχνική Σχολή, Τμήμα 'Αρχιτεκτόνων, 'Εργαστήριο Ειδικής Κτιριολογίας, Τεύχος 39, Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 1974. Σημειολογία της αρχιτεκτονικής έμπειρίας, Τόμος Β'. 'Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Πολυτεχνική Σχολή, Τμήμα 'Αρχιτεκτόνων, 'Εργαστήριο Ειδικής Κτιριολογίας, Τεύχος 40, Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 1974 (1980).*
- «Η παραγωγή και η κατανάλωση του αρχιτεκτονικού έργου. 'Ανάμεσα στον όρθολογισμό και τη μετωνυμία». Διδ. δι. Α.Π.Θ. 1975. Θεσσαλονίκη: ιδιωτική έκδοση, 1975.
- «SAS ή 43 άγορεύσεις φασιστικής πολιτικής γεωγραφίας». *Κώδικας* 3, 1977, σσ. 128-58.
- «Σημειολογία των αντιλήψεων και των θεωριών για την αρχιτεκτονική». Βόλος: Τεχνικό 'Επιμελητήριο 'Ελλάδος, Τμήμα Μαθησιακής, 'Ερευνητικό Κέντρο Βόλου, 'Ιαν. 1979.
- «Une lecture de Polylogos de J. Kristeva». *Κώδικας/Code* 1, 1980, σσ. 275-80.
- «Χωρικές παραστάσεις και χώροι αναφοράς στα "κόμικς". Σημειωτική και κοινωνία (έπιμ. Κ. Boklund-Λαγοπούλου). 'Αθήνα: 'Οδυσσέας, 1980, σσ. 261-73.
- ** ΜΙΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ε.Γ. «Space networks: toward hodological space design for urban man». *Esthetics* 39, No 232, 1975, σσ. 199-207.
- ΜΟΥΜΤΖΗΣ, Α. «Τί θέλει να πει». *Όθόνη* 2-3, 1979, σσ. 4-5.
- «Τά θαυμαστά ρούχα της μεταφυσικής: Ουρεϊσου Μονοχατάρι». *Όθόνη* 4, 1980, σσ. 62-64.
- * ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, ΠΩΡΤΟΣ. «Η μοναδικότης της λέξεως. Συμβολή στην θεωρία του γλωσσικού σημείου». *Σπείρα* 5, 1976, σσ. 11-29.
- * *Θεωρητική γλωσσολογία. Εισαγωγή στην σύγχρονη γλωσσολογία*, 'Αθήνα: ιδιωτική έκδοση, 1980.
- ΒΟΚΛΟΥΝΔ-ΚΟΦΕΡ, ΚΑΡΙΝ. «Myth, code, order: transformations in the narrative structure of courtly romance». Ph.D. Diss. Univ. of Colorado, 1975.
- ΒΟΚΛΟΥΝΔ, ΚΑΡΙΝ, Μ. «On the spatial and cultural characteristics of courtly romance». *Semiotica*, 20, 1977, pp. 1-37.
- «Notes sur l' analyse des textes litteraires». *Κώδικας* 3, 1977, pp. 159-70.
- «Socio-semiotique du roman courtois». *Semiotica* 21, 1977, pp. 227-56.
- ΒΟΚΛΟΥΝΔ-ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, ΚΑΡΙΝ. «Δομές συνειρμικής σημασίας και ανάλυση λογοτεχνικών κειμένων». *Σημειωτική και κοινωνία* (έπιμ. Κ. Boklund-Λαγοπούλου). 'Αθήνα: 'Οδυσσέας, 1980, σσ. 207-23.
- (έπιμέλεια) *Σημειωτική και κοινωνία*. Διεθνές συνέδριο της 'Ελληνικής Σημειωτικής 'Εταιρείας. Θεσσαλονίκη 22-23 'Ιουνίου 1979. 'Αθήνα: 'Οδυσσέας, 1980.
- ΒΟΚΛΟΥΝΔ-ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, Κ. και ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Α. Φ. «Κοινωνικές δομές και σημειωτικά συστήματα: θεωρία, μεθοδολογία, μερικές εφαρμογές και συμπεράσματα». *Σημειωτική και κοινωνία* (έπιμ. Κ. Boklund-Λαγοπούλου). 'Αθήνα: 'Οδυσσέας, 1980, σσ. 23-37.
- ΔΟΡΦΜΟΥΛΛΕΡ-ΚΑΡΠΟΥΖΑ, ΚΑΙΤΗ. «Μιά γλωσσολογική θεωρία κειμένων: Teswest». *Φιλολόγος* 14, 1978, σσ. 381-91.
- «Komponenten des Textverstehens und ihre Rekonstruktion in der Textanalyse» in *Bedeutung, Sprechakte und Texte*. Akten des 13 linguistische Colloquium. Gent 1978. Eds. W. Vanderweghe and M. Van der Velde. Tübingen: Max Niemeyer, 1979. Vol. II, pp. 339-49.
- «Aspekte der temporalen Relationen in Texten» in *Perspektive: Texten*. Akten des 14. Linguistische Colloquiums. Bochum 1979. Eds. E. Weigand and G. Tschander. Tübingen: Max Niemeyer, 1980. Vol. I, pp. 225-37.
- ** ΞΑΓΟΡΑΡΗΣ, Π. «Κυβερνητική και τέχνη». *Επιστημονικά Φύλλα 'Ανώτατης Σχολής Πολιτικών Μηχανικών ΕΜΠ*, Μάιος-Αύγουστος 1978, σσ. 34-58.
- ΞΑΝΘΟΥΔΑΚΗΣ, ΧΑΡΗΣ. «Κινηματογράφος και μουσική. Η περίπτωση του Mauricio Kagel». *Φίλμ*, 18, 1979, σσ. 110-19.
- ΠΑΓΟΥΛΑΤΟΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ. «Προτάσεις για την ποιητική των ρώσεων φουτουριστών». *Φίλμ*, 16, 1979, σσ. 17-29.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ. «Ο φανταστικός κινηματογράφος». 'Αθήνα: Δέκα, 1979.
- ΠΑΠΑΧΡΟΝΗΣ, ΛΑΜΠΡΟΣ. «Σημειολογία και κινηματογράφος» *Φίλμ* Τ. Β', τ. 5, 1975, σσ. 82-87.
- ΠΟΛΙΤΗ, ΤΖΙΝΑ. *The novel and its presuppositions: change in the conceptual structure of novels in the 18th and 19th centuries*. Amsterdam: Hakken Verlag, 1976. 'Ελληνική μετάφραση του εισαγωγικού κεφάλαιου στη Σπείρα 5 και 6, 1976 και 1977.
- «Έντεχνος λόγος, ή οι μεταμορφώσεις του Πρωτέα». *Δεικνύων* 25/26 (= 'Η γλώσσα της κριτικής), 1979, σσ. 3-43.
- ** ΠΡΟΚΟΠΟΥ, Γ.Α. «Ο κοσμολογικός συμβολισμός στην αρχιτεκτονική του διζαντινού ναού (συμβολή στην μελέτη του έγγραφου σταυροειδούς με τρούλλο)». Διδ. δι. Α.Π.Θ. 1980. 'Αθήνα, 1980.
- ΡΕΝΤΖΗΣ, ΘΑΝΑΣΗΣ. *Οι πρωτοπορίες στον κινηματογράφο*. 'Αθήνα: Καστανιώτης, 1978.
- «Ένα ύστερόγραφο για τό χρώμα στη "Βιο-Γραφία"». *Φίλμ*, 20, 1980, σσ. 71-75.
- ΣΑΒΒΑΤΗΣ, ΝΙΚΟΣ. «Τά μάτια δέν θέλουν πάντα νά ξεγελώνται». *Σύγχρονος Κινηματογράφος* ΝΣ 9-10, 1976, σσ. 149-60.
- «Η επανάληψη κι οι αλλαγές». *Σύγχρονος Κινηματογράφος* ΝΣ 11, 1976, σσ. 92-96.
- «Τό λερωμένο Γουέστ». *Σύγχρονος Κινηματογράφος* ΝΣ 11, 1976, σσ. 97-101.
- * ΣΕΤΑΤΟΣ, Μ. *Στοιχεία γενικής γλωσσολογίας*. Πανεπιστημιακές σημειώσεις. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ., 1971.
- «Η αρχιτεκτονική του χώρου στην ποντιακή διάλεκτο» σε *Τιμητικός τόμος Σ.Γ. Καψωμένου*. Θεσσαλονίκη: 1975, σσ. 375-401.